

Funktion *i fokus* n

Nummer 1 2016

För dig som möter människor med funktionsnedsättning

Sverige i topp på
att minska smärta
hos barn med cp

Lokala rutiner
minskar risk för
själv mord vid autism

Guide

Prylarna
som förenklar
studierna

Hans nya fokus
är parterapi.

TONY ATTWOOD

”Aspisar
inspirerar mig”

I FOKUS:

16 sidor

**Sex för
alla**

Innehåll

Nº1

PÅ GÅNG

5 Konferenser, kurser och arrangemang inom funktionshindersområdet.

SPANING

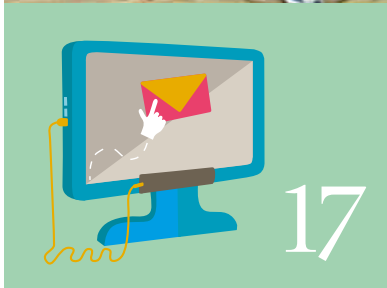
6 Anna Löfgren Wilteus tittar i kristallkulan och ser värdebaserad vård i framtiden.

AKTUELLT

7 Allt från filmer, statistik och tonåringar till bestigning av Kilimanjaro.

MÖTET

12 Nästa nivå i evolutionen – psykologi-professor Tony Attwood har vikt sitt liv åt att studera apisar.

SÅ FUNKAR DET

17 Ögonstyrning - en teknik på frammarsch som är användbar i datorer, spel och glasögon.

I FOKUS

18 Sex – För Ninnie Wallenberg är sex en självklar del av livet. Don Kulick har undersökt inställningen till sexuell assistans och Stefan Balogh är sexvägledare för personer med rörelsenedsättning.

ENKLARE LIV

34 Prylar och smarta knep som förenklar studierna.

FORSKNING

36 Habilitering i Sverige bidrar till mindre smärta hos barn med cerebral pares. Ny studie visar att autism ökar risken för tidig död.

UTBLICK

39 Unikt asylboende i Leksand ger döva ett nytt språk.

SAMVERKAN

41 Försäkringskassan hjälper föräldrar på plats på habiliteringen.

SÅ GÖR VI

42 Tilltal som inkluderar fler gör att alla som besöker Adhd-center ska känna sig välkomna.

BIBLIOTEKARIEN TIPSAR

44 Helena Hallgren tipsar om läsvärda böcker och intressanta filmer.

FRÅGETJÄNSTEN SVARAR

46 Forum Funktionshinder frågetjänst svarar på det mesta kring funktionsnedsättningar.

GÄSTKRÖNIKAN

50 Peter Brusén funderar över om kunskap har en halveringstid.

DILEMMAT

52 Kuratorn, psykologen och etik-professorn svarar.

20

Ninnie Wallenberg har en muskelsjukdom. För Ninnie och hennes make Stefan har sex alltid varit en självklar del av livet.

Funktion i fokus

Funktion i fokus ges ut av Habilitering & Hälsa, Stockholms läns landsting. Tidningen sprider aktuell kunskap, forskning och erfarenhet till alla som i sitt arbete möter personer med funktionsnedsättning. Den finns på webben funktion.se.

ADRESS

Habilitering & Hälsa
Box 17056
104 62 Stockholm
funktion.se

REDAKTION

ANNA BRATT
Chefredaktör
08-123 350 58
anna.bratt@sll.se

LISBETH SJÖBERG
Redigerare
08-123 350 25
lisbeth.sjoberg@sll.se

KATARINA KINDWALL
Informationschef
08-123 350 09
katarina.kindwall@sll.se

ANSVARIG UTGIVARE
Carina Hjelm

**GRAFISK FORM,
LAYOUT OCH REPRO**
Kate redaktionell design

OMSLAGSFOTO
Susanne Kronholm

TRYCK
Trydells tryckeri
Laholm 2016

FOTO: ANNA MOLANDER

Visste du att...

Funktion i fokus är en helt ny tidning. Jag vill gärna veta vad du tycker om den. Skriv till mig: anna.bratt@sll.se.

Tänk om handläggaren hade haft koll på adhd!

HÄROMDAGEN HÖRDE JAG berättas om Mia, som fick avslag på sin begäran om en insats från socialtjänsten. Socialsekreteraren bedömde Mia som samarbetsvillig, eftersom hon missat flera möten. Därför blev det heller ingen utredning gjord. Mia har adhd och kommer för sent till nästan allt. Tänk om socialsekreteraren hade förstått att Mia har svårt med sin tidsuppfattning och helt enkelt skickat ett sms inför varje besök.

"Sex kan vara rena rama medicinen"

I dag känner de flesta till diagnoser som adhd, Downs syndrom och cerebral pares - men saknar djupare kunskap om vad de innebär. Det är något vi vill ändra på med tidningen *Funktion i fokus*. Den riktar sig till alla som

möter människor med funktionsnedsättning i sitt arbete inom till exempel hälso- och sjukvård, kommun, skola och myndigheter.

I *Funktion i fokus* kan du läsa om nya forskningsresultat, metoder och ta del av tips och lösningar. Jag hoppas att du får nya insikter om hur du möter människor med funktionsnedsättning på ett bra sätt. Målet är att alla ska få bästa möjliga vård, stöd och bemötande.

Temat för premiärnumret är sex. Inspirationen fick jag när jag hörde Ninnie Wallenborg föreläsa. Hon har en muskelsjukdom och fick frågan vad det talas för lite om när det gäller funktionsnedsättningar. "Sex", svarade Ninnie direkt. Läs om Ninnies vägran att bli avsexualiserad och osynliggjord på sidan 18. Bilderna är tagna av den prisbelönta fotografen Pieter ten Hoopen. Läs också på sidan 30 om hur sexvägledaren Stefan Balogh arbetar med frågor som rör sex och rörelsenedsättning. För honom handlar sex inte bara om njutning - det kan vara rena rama medicinen.

Trevlig läsning!

Anna Bratt, chefredaktör och medicinjournalist
anna.bratt@sll.se

”Vi vill ge dig inspiration och ny kunskap!”

Du håller i det första numret av *Funktion i fokus*. Det är den enda tidningen i Sverige som riktar sig till alla som möter människor med funktionsnedsättning i sitt arbete. Tidningens läsare får ta del av de senaste forskningsresultaten, får handfasta verktyg och läsa om nya metoder. *Funktion i fokus* ska vara konstruktiv, tankeväckande, aktuell och orädd.

Vi vill sprida kunskap om funktionsnedsättningar till dig som arbetar i till exempel kommun, skola, primärvård, habilitering, psykiatri, universitet, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och andra myndigheter. Jag är övertygad om att ökad kunskap skapar bättre förutsättningar för människor med funktionsnedsättning att få det stöd, den vård och det bemötande de önskar.

Anna-Lena Christensson Österberg
Verksamhetschef Habilitering & Hälsa

FOTO: ANNA MOLANDER

I *Funktion i fokus* kan du läsa om:

Aktuella personer och händelser

Få koll på vad som händer inom funktionshinderområdet.

Spännande människor

Möt spännande människor med intressanta kunskaper och erfarenheter.

PRENUMERERA – DET ÄR GRATIS!
Prenumerera så missar du inget nummer. Beställ gärna fler exemplar av tidningen.
Funktion.se/prenumerera

PRENUMERERA PÅ VÅRT NYHETSBRIV!
Få nyheter och tips från funktionshinderområdet i vårt månatliga nyhetsbrev.
Funktion.se/nyhetsbrev

Hur gör andra?

Läs om hur kollegor har löst olika problem och ta del av idéer och tips.

Våga prata sex
Sexualitet är en viktig del av livet för de flesta människor. Men många som har en funktionsnedsättning upplever att samtygningen inte alltid är helt naturlig. Vi har skrivit om sex. 16 sidor om sex.

Så förenklar du livet

Tips på smarta lösningar, prylar och hjälpmedel. Först ut är studiehörnan.

Så funkar det

Få ny teknik förklarad på ett tydligt och enkelt sätt.

MAJ
24

HJULTORGET
24-25 maj

Hjälpmiddelsmäsasom arrangeras på Kista-mässan i Stockholm. I år med särskilt fokus på barn och på habilitering.

Arrangör: RG Aktiv Rehabilitering och Personskadeförbundet
hjultorget.nu

FOTO: ANNA-LENA AHLSTRÖM

Louise Hoffsten talar om blues, livet och en näve grus på Hjultorget's Inspirationsdagar.

JUN
1

CHALLENGE THE BOUNDRIES

1-4 juni

En internationell konferens om cerebral pares och andra funktionsnedsättningar hos barn, som i år hålls i Stockholm.

Arrangör: European Academy of Childhood Disability
eacd2016.org

JUN
8

INTERNATIONAL SOCIETY ON EARLY INTERVENTION CONFERENCE

8-10 juni

En internationell konferens kring rättigheten för barn med funktionsnedsättning att utveckla sin fulla potential. Hålls i år i Stockholm.

Arrangör: International Society on Early Intervention
depts.washington.edu/isei/2016conf.html

AUG
31

EABCT 2016
31 aug-1 sept

En internationell konferens om beteendeterapi och kognitiv terapi som i år hålls i Stockholm.

Arrangör: European Association Behavioral and Cognitive Therapies
eabct2016.org

SEP
15

SKOLANS STÖD TILL BARN

15 september, 18.00

Habilitering & Hälsa ger en kurs för föräldrar om skola och funktionsnedsättningar.

FOTO: SHUTTERSTOCK

En temadag för föräldrar till barn 0-2 år som har en hjärnskada, till exempel en misstänkt cerebral pares. I Stockholm.

Arrangör: Habilitering & Hälsa
habilitering.se/kalendarium

OKT
14

SMÅ BARN MED HJÄRNSKADA - MOR-/FARFÖRÄLDRAR
14 oktober, 13.00

En eftermiddag för mor- och farföräldrar och andra närstående till barn 0-2 år med en hjärnskada. I Stockholm.

Arrangör: Habilitering & Hälsa
habilitering.se/kalendarium

OKT
20

ÄLDRE MED AUTISM
20 oktober, 13.00

Föredrag om att äldras med autism. För alla intresserade som privat eller i sitt arbete möter äldre med autism. I Stockholm.

Arrangör: Habilitering & Hälsa
habilitering.se/kalendarium

SEP
19

INTRADAGARNA
19-20 september

Kunskapsdagar för alla som arbetar med personer med intellektuell funktionsnedsättning. I Stockholm.

Arrangör: FUB
fub.se

SEP
21

PECS - PICTURE EXCHANGE COMMUNICATION SYSTEM
21 september, 18.00

PECS är en metod att kommunicera med personer med autism genom användning av bilder. Öppet föredrag för alla intresserade i Stockholm.

Arrangör: Habilitering & Hälsa,
habilitering.se/kalendarium.

OKT
6

SMÅ BARN MED HJÄRNSKADA
6 oktober, 09.30

FOTO: SHUTTERSTOCK

Habiliteringen ger kurser om barn med hjärnskada för både föräldrar och mor- och farföräldrar.

**ANNA
LÖFGREN
WILTEUS**

Anna är vetenskaplig samordnare på KIND (Center of Neurodevelopmental Disorders at Karolinska Institutet) och biträdande registerhållare för kvalitetsregistret Neuropsyk.

Framtidens sjukvård under ett tak

Hur ser vården ut i framtiden? Folkhälsovetaren **Anna Löfgren Wilteus** tror på en värdebaserad sjukvård som organiseras runt patienten.

I Solna byggs det för fullt på Nya Karolinska sjukhuset. Det är inte bara ett helt nytt sjukhus, man passar samtidigt på att införa ett nytt sätt att arbeta. Flera sjukhus i Sverige gör likadant: i stället för att patienterna ska ta sig runt mellan olika avdelningar är tanken att vården organiseras runt patienten.

Inspirationen kommer från amerikanske professorn Michael Porter som menar att sjukvården måste se vilken nytta som skapas för patienten utifrån patientens hela resa genom vården.

Om hans idéer om en sådan "värdebaserad vård" skulle bli verklighet inom hälso- och sjukvården, hur skulle då vården se ut för ett barn med funktionsnedsättning i framtiden?

Tänk dig att ditt barn fått diagnoserna autism och adhd. Ditt barn får komma till en specialiserad vård-enhet, där behandling, utbildning och stöd ges till både barn och familj. Där finns till exempel barnläkare, psykologer och specialpedagoger som arbetar tillsammans. De använder de senaste metoderna och erbjuder bästa möjliga vård.

Varje patient har en vårdflödesansvarig som ser till att hela vårdkedjan fungerar. Mottagningen följer regelbundet upp statistik för att kunna jämföra sig med andra. Så kanske Michael Porter skulle beskriva framtidens vård, med integrerade vårdenheter som organiseras runt olika patientgrupper.

Det behövs inte alltid nya medicinska upptäckter för att göra stor skillnad. Ibland räcker det med att man använder sin kunskap på nytt sätt.

text: ALW

”Personer med intellektuell funktionsnedsättning ses ofta som mindre kunniga. De klarar mycket mer än vad många tror och jag hoppas verkligen att de vågar ifrågasätta våra analyser.”

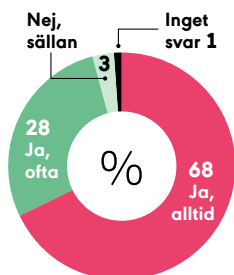
Magnus Tideman, professor vid Högskolan i Halmstad och ledare för en studie om egenorganiserade föreningar. Deltagarna får för första gången bidra till analysen i studien.

TOPPLISTAN

Behandlande personal inom Habilitering & Hälsa

Yrke	Andel
Arbetsterapeut	16%
Sjukgymnast	14%
Psykolog	14%
Kurator	11%
Logoped	11%
Specialpedagog	9%

Källa: HR (2015)

FRÅGAN

Nästan 2 300 patienter svarade på frågan *Får du vara med och bestämma om hjälpen från habiliteringscentret?*

Källa: Nysam 2015.

ORDET

Funktionsvariation

Funktionsvariation är ett mer neutralt ord än funktionsnedsättning som kan uppfattas värderande. Det används bland annat inom funktionsrörelsen.

Kritiker menar att ordet är tvetydigt eftersom det både kan referera till alla människor och till en grupp.

FOTO: ANN-KATRINE ALMQUIST

Annika Brar medverkar i Socialstyrelsens fyra filmer om bättre bemötande vid adhd.

Tre frågor till

Annika Brar, habiliteringsläkare vid Habilitering & Hälsa.

- 1 Vad är syftet med filmerna?**

– De fyra korta filmerna finns på kunskapsguiden. se och består av en introduktionsfilm samt tre filmer om vanliga problemsituationer inom socialtjänsten. De riktar sig främst till personer som arbetar inom socialtjänsten eftersom de har många klienter som har adhd. Tanken är att filmerna kan användas som arbetsmaterial och att man ska titta på dem i arbetsgruppen. Det finns också tillhörande diskussionsfrågor och en checklista med tips som underlättar i klientkontakten. Filmerna fungerar också som kunskapsstöd för alla som jobbar med personer med adhd.
- 2 Varför behövs filmerna?**

– Det finns kunskapsbrister och brist på förståelse kring hur man kan hjälpa personer med adhd inom socialtjänsten. Man förstår inte varför personen inte kan komma i tid, fylla i blanketter eller varför de inte har gjort det som bestämts vid förra mötet. Det kan tolkas som bristande samarbetsvilja när det egentligen handlar om bristande förmåga. Det kan sluta med att personen går därifrån och inte får någon hjälp. Därför behövs en ökad förståelse för hur det är att leva med de här svårigheterna och vad som behövs för att det ska bli bra.
- 3 Vilken roll har du?**

– Jag ger grundläggande fakta om adhd och förklarar de här personernas beteenden och varför det kan bli fel. Personer med egen diagnos intervjuas också, deras erfarenheter och råd är väldigt värdefulla.

(ML)

FOTO: PRIVAT

Enligt Anna Gustafsson blir det mer fokus på specialiserad vård inom habiliteringen.

Fyra frågor om bashabiliteringen

Anna Gustafsson, sektionschef norra verksamhetsområdet vid Habilitering & Hälsa.

1 Ett halvår har gått sedan kommunerna tog över bashabiliteringen av patienter i LSS-bostad. Hur går det för dem?

– Kommunerna har kommit olika långt med att skapa sina HSL-team som består av sjuksköterskor, sjukgymnaster och arbetsterapeuter. Vissa kommuner har teamen på plats, medan andra kommuner inte har lyckats anställa personal än, säger Anna Gustafsson.

2 Vilka skillnader innebär förändringarna för personal inom landstinget?

– För personal inom landstingets habilitering innebär det att arbetsuppgifterna kommer att ändras på sikt med mer fokus på specialiserad vård.

3 Hur påverkas patienterna?

– Personer som bor i LSS-bostad eller har plats i daglig verksamhet får mer nära stöd. Personalen kommer att kunna följa dem mer kontinuerligt.

4 En del arbetsterapeuter har hamnat i en konflikt-situation. Vad har hänt?

– Det finns en gränsdragningsproblematik kring förskrivning av hjälpmedel, som vi arbetar för att lösa. Kostnadsansvaret för vissa hjälpmedel har gått över till kommunerna. Trots det kan behandlare inom landstinget förskriva hjälpmedel som kommunen betalar för. Man gör en bedömning så att man förskriver det mest kostnadseffektiva och mest patientnyttiga hjälpmedlet som kommunerna sedan ska betala. Här finns en risk att kommunerna säger nej till en del hjälpmedel om det blir svårt att få det att gå ihop. (ML)

64%

av Habilitering & Hälsas patienter med flerfunktionsnedsättning har en vårdplan samordnad med andra aktörer till exempel kommunen och olika myndigheter.

Ur Kvalitetsbokslut 2015 från Stockholms läns sjukvårdsområde.

TIPS!

Socialstyrelsen har tagit fram en interaktiv virtuell vårdcentral. Där kan allmänläkare i primärvården öva på att ställa frågor om familjesituationen i möten med vuxna patienter och få svar från filmade fiktiva patienter. Syftet är att öka uppmärksamheten på barns behov.

kunskapsguiden.se

ILLUSTRATION: SHUTTERSTOCK

Tonåringar får antipsykotika i onödan

Nästan var tredje tonårskille med intellektuell funktionsnedsättning inom LSS-boenden får antipsykotiska läkemedel. Detta trots att endast 0,8 procent av dem har en psykosdiagnos eller schizofreni. Det visar 2016 års lägesrapport från Socialstyrelsen där man har gått igenom insatser och stöd till personer med funktionsnedsättning. Orsaken till överanvändningen tros vara att läkemedlen är lugnande

och kan lösa olika utmanande beteenden.

Att så många får antipsykotika i onödan är bekymmersamt, anser Socialstyrelsen som menar att verksamheterna i större utsträckning bör använda de pedagogiska och kognitiva metoder som finns. De killar som får antipsykotiska mediciner utsätts för risker, då läkemedlen kan ge både neurologiska och metabola biverkningar. (ML)

FOTO: DANISH SAROEE

Åsa Strandberg, Camilla Gustafsson och Mikael Hjalmarsen går att nå via telefon eller bokad möte.

De vägleder till rätt vård och stöd

Forum Funktionshinder har tre nya vägledare. Via telefon och bokade möten kan de hjälpa till att hitta rätt vård och stöd.

Camilla Gustafsson, Mikael Hjalmarsen och Åsa Strandberg ger vägledning till personer som har flerk Funktionsnedsättning, förvärd hjärnskada och neuropsykiatrisk diagnos. Närstående och yrkesverksamma kan också få vägledning.

– Rehabiliteringen och intresseorganisationer har uppmärksammat brister och förstått att det finns ett behov hos de här personerna att få stöd i att hitta rätt vård, säger Camilla Gustafsson.

Hon är vägledare för vuxna med flerk Funktionsnedsättning, som innebär måttlig till grav intellektuell Funktionsnedsättning i kombination med grav rörelsenedsättning.

– De har ofta komplexa medicinska svårigheter, som gör det svårt att veta var man ska vända sig för vård, säger hon.

Mikael Hjalmarsen vägleder vuxna med förvärd hjärnskada som inte har rätt till LSS-insatser.

– De har inte möjlighet att få andra rehabiliteringsinsatser eftersom de inte har så omfattande hjärnskador. Men de kan ändå ha svårigheter som gör att de behöver stöd i att hitta rätt vård och myndigheter, säger han.

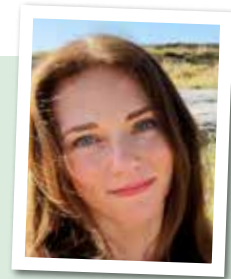
Den tredje vägledaren, Åsa Strandberg, har en projektanställning fram till juli.

– Jag ger vägledning kring neuropsykiatriska diagnoser i alla åldrar. Vi vill pröva om det är en metod som även kan passa de diagnoserna. (ML)

Läs mer:

habilitering.se/forum-funktionshinder

Hallå där

Malin Idar Wallin, enhetschef för VUB-teamet vid Norra Stockholms psykiatri, som erbjuder konsultationer kring problemskapande beteenden

Vilka är ni?

– VUB-teamet är specialiserat på intellektuell Funktionsnedsättning och beteendeavvikelser. Vi hjälper till när den vanliga vården inte vet vad de ska göra. **Vad erbjuder ni för hjälp?**

– För att vi ska ta emot en patient ska den ordinarie vårdgivaren ha gjort det man kan för att lösa problemen. Då skickar man en remiss till oss. Vi kan också ge stöd till teamet runt patienten genom telefonrådgivning eller konsultation. Det kan bidra till att komma vidare då man kört fast.

Hur kommer man i kontakt med er?

– På webbplatsen norrastockholmspsykiatri.se/VUB finns kontaktuppgifter till oss och mer information om hur vi jobbar.

(ML)

Hur raggat man som blind?

Vad får man absolut inte säga till någon som är hörselskadad? Och hur tar man initiativ till att börja prata med främmande personer? Det är några exempel på artiklar som finns på den nya sajten funkar.skane.se.

Syftet med sajten, som initierats av Habilitering och Hjälpmedel inom region Skåne, är att öka ungdomars delaktighet i samhället. (ML)

FOTO: SHUTTERSTOCK

Stort intresse för barnmaterial

Ett sagobok och en app ska lösa bristen på information och göra barn och unga mer delaktiga i sin rehabilitering. Barn i hela landet får tillgång till den nya boken och appen. Nu ska 16 av 21 tillfrågade rehabiliteringar i Sveriges landsting och regioner ta fram gemensamt material för barn. Barn i hela landet får därmed tillgång till en sagobok och app, som kan göra dem mer delaktiga i sin rehabilitering.

– Det är roligt att så många vill vara med i satsningen på barnen. I nästa steg hoppas vi kunna ta fram lättbegriplig diagnoskunskap för barn, säger Marie Bökman, projektledare vid Forum Funktionshinder.

Materialen ska vara klart under våren 2017. (ML)

Nya team för autism

Antalet barn och vuxna som får en autismspektrumdiagnos har ökat under många år. Det leder till att fler patienter och anhöriga söker sig till Habilitering & Hälsa. För att möta förändringen ska autismkompetens finnas på alla habiliteringscenter.

Nästan varannan patient inom Habilitering & Hälsa har i dag en autismspektrumdiagnos. För att göra det möjligt att ta emot alla patienter har hela organisationen fått tänka om.

– Vi behöver ta emot vår största patientgrupp på våra 15 habiliteringscenter i stället för på några specialiserade enheter, säger **Gun Palm**, sektionschef vid verksamhetsområde autism inom Habilitering & Hälsa.

Alla patienter och anhöriga ska möta behandlare med rätt kompetens och därför kommer det att finnas specialiserade team på alla habiliteringscenter. Det blir team för autismspektrumet, för intellektuell funktionsnedsättning och för rörelsenedsättning.

I dag får patienter med en autismspektrumdiagnos i kombination med intellektuell funktionsnedsättning från sju år och uppåt sina insatser vid Autismcenter barn och ungdom eller Autismcenter vuxna. Från hösten ges insatserna i stället av de specialiserade teamen på habiliteringscentren.

Patienterna kommer enligt Gun Palm att möta behandlare vid habiliteringscentren som har en bättre lokal kännedom. Det underlättar samarbete med till exempel skolan.

Förändringen innebär också att Habilitering & Hälsa kommer att få fler behandlare med kompetens inom autismområdet. Men man räknar med en uppbyggnadsperiod innan all kompetens är på plats.

De specialiserade teamen på habiliteringscentren får stöd från en central mindre enhet. Den ska fokusera på metodutveckling och ge stöd till behandlarna. Autismcenter små barn kommer däremot att finnas kvar med samma uppdrag som tidigare – att ge tidiga insatser till små barn med autism. (AB)

Superhjälte guidar barn med autism

Superhjälten Undra känner många barn igen från både informationsmaterial och appen "Undra besöker rehabiliteringen". Till sommaren släpps en ny version av appen med en ny avdelning, som riktar sig till barn med autismspektrumdiagnos. Där tar nyfikna Undra reda på vad barn med autism behöver veta om rehabiliteringen.

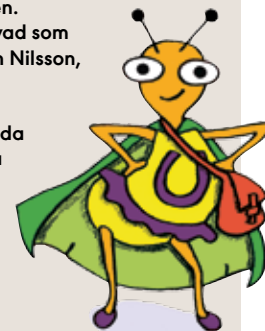
– Genom att använda appen ökar man barnets förståelse kring vad som kommer att hända när de besöker rehabiliteringen, säger Anna-Karin Nilsson, logoped vid Autismcenter för små barn.

Tanken är att öka barnens delaktighet inom vården.

– För föräldrar kan appen fungera som ett verktyg för att förbereda barnet inför besöket. Bilderna och miljöerna är tecknade men ändå verklighetstrogna, säger hon.

Spelen innehåller olika former av memory och spel där man övar på känslor, som liknar de moment som barnen tränar inom rehabiliteringen.

– Det är framför allt pedagogiska spel men några spel ska också bara vara roliga, säger Anna-Karin Nilsson. (ML)

Kilimanjaro är 5895 meter högt, och därmed världens högsta fristående berg.

Jonas ska ta sig till toppen i rullstol

Med hjälp av fysisk och mental träning ska Jonas Gustafsson nå sitt mål: att ta sig upp på Kilimanjaros topp i rullstol.

Drygt ett års intensiv träning återstår innan Jonas Gustafsson från Falun beger sig uppför Kilimanjaro i rullstol. Förutom terränganpassad rullstol kommer han att ha med sig hjälpare i form av både svenska och lokala bärare.

– Jag har en neurologisk sjukdom, friedreichs ataxi, som egentligen bryter ner kroppen. Men genom målmedveten fysisk träning har

Jonas Gustafsson.

jag förbättrats på många sätt, säger han.

För fyra år sedan tröttnade Jonas på att höra läkarna säga att han bara

skulle bli sämre. Han bestämde sig i stället för att göra någonting "extremt crazy". Valet föll på det 5895 meter höga berget i Tanzania. Daglig mental och fysisk träning har lett honom närmare målet.

– Jag vill förmedla att ingenting är omöjligt.

Utgår man bara från sina egna förutsättningar kan man göra precis vad som helst, säger han. (ML)

Nästa nivå

evalu

Bildtext xxx.

Parterapi, ett kbt-program för depression och ett verktyg för att upptäcka flickor med Aspergers syndrom – det är psykologiprofessorn **Tony Attwoods** fokus just nu.

Han har vikt sitt liv åt att studera dem han kärleksfullt kallar "aspis", och menar att asperger kan vara nästa nivå i mänsklighetens historia.

text: GUNILLA ELDH foto: SUSANNE KRONHOLM

tionen

TONY ATTWOOD

Psykolog, psykoterapeut, adjungerad professor vid Griffith University i Queensland och författare till *Den kompletta guiden till Aspergers syndrom* (Studentlitteratur, 2011) och ett stort antal böcker om Aspergers syndrom.

Aktuell med: *Europa-turné med föreläsningar om bland annat Asperger och genus*, föreläste bland annat på Solhagakonferensen i Stockholm i april.

Kbt-program på nätet för aspies med depression – utkommer på engelska i augusti.

Fritid: Är en hängiven amatörfotograf.

Familj: Dottern Rosie, lärare för barn med autism, och barnbarnet Alice. Dottern Caroline, journalist, och sonen William som har asperger och kämpar med sitt drogberoende.

När Tony Attwood beskriver sig själv som "a gardener" ser jag honom framför mig i en skön stol under ett träd i familjens stora, lummiga trädgård i Petrie utanför Brisbane, Australien.

– Jag odlar inte potatis, utan sitter bara där och njuter och dricker en kopp te, ler han.

När vi talas vid har han haft klienter sedan tidig morgon och arbetsdagen är inte slut än. En förbluffande kapacitet hos en man som bara för några år sedan råkade ut för en allvarlig cykelolycka och fick opereras akut för hjärnblödning.

– Så nu är jag hjärntvättad och har bara rena tankar, skrattar han.

Tony Attwood hade valt livsväg redan när han lämnade England för Nya Zeeland 1983 och sedan fortsatte till Australien.

– Jag bestämde mig för att fokusera på autism när jag läste psykologi i London 1971. Jag var volontär på en specialskola där jag mötte två barn med klassisk autism.

Tony växte upp med en styvfar som hade karaktäristiska egenskaper för välfungerande personer med asperger.

– Min mamma gifte sig med Bernhard när jag var sex år och jag observerade och analyserade honom under hela min uppväxt, berättar han.

BEGREPPET ASPERGERS SYNDROM finns numera inom diagnosen autism i diagnosmanualen DSM. Tony Attwood tänker fortsätta att använda Aspergers syndrom, eftersom många identifierar sig med det begreppet. Han använder också gärna uttrycket "aspie".

– Det är lättare att säga och har en positiv klang som stämmer med min inställning. Jag vänder mig mot att "neurotypiska" anser sig överlägsna och att aspier är de som måste ändra sig.

Tony Attwood har blivit utnämnd till "heders-Aspie", något han är mycket stolt över.

– Jag tror att min tvåspråkighet var det som gav mig titeln, jag talar både det neurotypiska språket och "aspergerska".

En stark drivkraft för Attwood är fascinationen för Aspergerpersoners annorlunda sätt att uppfatta omvärlden, kommunicera

och relatera till andra. När han utreder en aspier föredrar han att kalla det "upptäckt", inte "diagnostik".

– För mig är det som att upptäcka en ny kontinent. Jag är full av beundran för deras sätt att klara av livet, de inspirerar mig.

FAMILJEMEDLEMMAR MED asperger har också betytt mycket för Attwoods engagemang och intresse, inte bara styvfadern utan även en svägerska och ett av hans barn. Sonen William som är 33 år och fortfarande bor hemma hos föräldrarna, fick diagnosen så sent som för tre år sedan – trots att hans pappa är expert på området.

– Kärleken är blind. Han dolde det länge med hjälp av sin intelligens och att han hade vänner i high school, vilket är ovanligt för aspier, men han blev bara accepterad för att han var en risktagare.

Williams drogberoende sedan 15-års ålder var ett sätt att självmedicinera mot ångesten.

– Han skapade en bubbla där ingen kunde komma åt att sära honom. Eftersom han var ständigt berusad var det väldigt svårt att hitta den verkliga personen bakom missbruket.

– Genom William har jag också blivit medveten om att asperger inte bara ökar risken för droger utan även datorspel.

TONY ATTWOOD ÄR världskänd för sin forskning, mycket tack vare många populärvetenskapliga böcker, men hans fokus har hela tiden varit klienterna. Just nu är han bland annat inriktad på parterapi.

– Jag har utvecklat program och strategier för att hjälpa par där en av dem, eller båda, har asperger och för att hjälpa föräldrar med diagnosen att förstå och relatera till sina barn.

Den neurotypiska partnern eller familjemedlemmen behöver också få hjälp att hantera sina egna problem i relationen till den som har asperger. Annars riskerar också de att drabbas av depression, menar Attwood.

Just depression är betydligt vanligare bland dem som har asperger. Det gör att många fler i den här gruppen begår självmord än i befolkningen som helhet.

Attwood är också aktuell med ett KBT-program för depression i form av en själv- ▶

Tony Attwood gillar
Gamla stan i Stockholm,
särskilt kaféerna.

Tony Attwood är fascinerad av Saga i tv-serien "Bron".

"Jag vet att det är kontroversiellt men jag skulle också vilja se en psykoterapi som är utformad av aspisar för aspisar och ges av aspisar."

vara nästa evolutionära nivå i mänsklighetens historia.

- Titta bara på det stora antal människor som inte har fokus på den som sitter bredvid, utan på teknologin - i IT-åldern får samtalskonsten stå tillbaka för textmeddelanden. Nördar kör Mercedes idag, säger han.

UPPTÄCKTEN AV SÄRDRAG hos flickor och kvinnor med asperger är en viktig milstolpe inom forskningen, enligt Attwood.

- De är bättre än pojkar på att studera och imitera neurotypiskt beteende och blir ofta inte upptäckta förrän i high school när stressen och komplexiteten gör det för svårt. Att hålla masken är utmattande för många. I kombination med dåligt självförtroende kan det leda till depression.

- Flickorna utmärker sig tidigt på flera sätt. Som små är de ofta antingen "Tomboys", och sysslar med aktiviteter tillsammans med pojkar - eller extremt feminina.

Attwood har sett alla avsnitt av SVT:s kriminalserie *Bron* med Sofia Helins originella kommissarie som alltid presenterar sig med standardfrasen "Saga Norén, länskrim, Malmö".

- Jag är fascinerad av Saga, hon har så många kännetecken på asperger och har blivit en hjältinga för många kvinnor och flickor.

Det senaste området som Tony Attwood börjat utforska är hur det är att åldras som aspie.

- Jag vet att det är kontroversiellt men jag skulle också vilja se en psykoterapi som är utformad av aspis för aspis och ges av aspis. Jag har flera kolleger med asperger som är utmärkta psykoterapeuter. ●

hjälpmanual. Här har han haft god hjälp av sonen William.

En av Attwoods bärande idéer är att personer med asperger borde fungera som modeller för oss andra.

- Min definition av asperger är någon som har hittat något i livet som är intressantare än att socialisera. I skolan blir de retade och mobbade för att de är annorlunda - neurotypiska kan vara otroligt grymma och elaka mot barn med asperger. Att leva med detta kräver stort mod.

TONY ATTWOOD MENAR att vi borde lära oss av aspis ofta originella sätt att lösa problem.

- De är uppmärksamma på detaljer och är ofta perfektionister. Hjärnan söker hela tiden efter mönster som bland annat är grundläggande inom matematiken.

Tony Attwood anser att asperger kan

Läs mer:

tonyattwood.com.au

Blicken styr klickken

Ögonstyrning är en avancerad teknik som gör det möjligt att styra elektronik med bara blicken.

text: ANNA BRATT grafik: INFOGRAFISKA

KÄLLA: TOBII.COM, POLHEMSPRISSET.SE OCH TOM EK, STOCKK

Ögonstyrning kan vara till hjälp till exempel för den som har motoriska svårigheter eller en flerfunktionsnedsättning. Personer som arbetar i miljöer där det är svårt att använda händerna kan också ha nytta av tekniken.

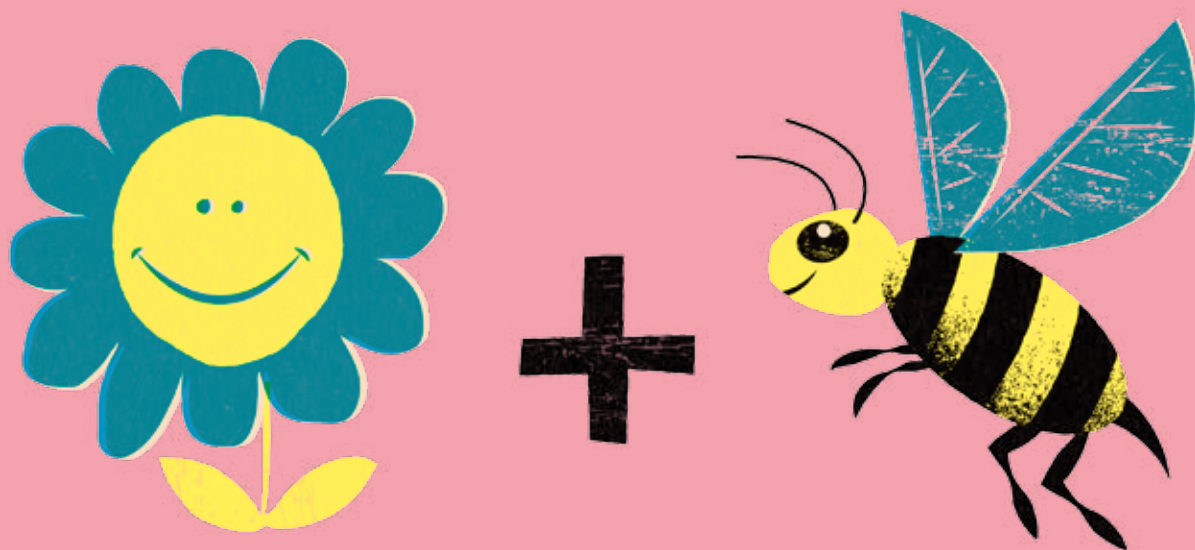
Tekniken kan användas för att styra datorer, spel, appar och olika program för arbete och kommunikation. Den finns också integrerad i smarta telefoner och surfplattor.

Priset på tekniken har sjunkit på senare år, vilket har gjort den mer populär. Ögonstyrning förutspås bli allt vanligare inom bland annat spel och smarta glasögon.

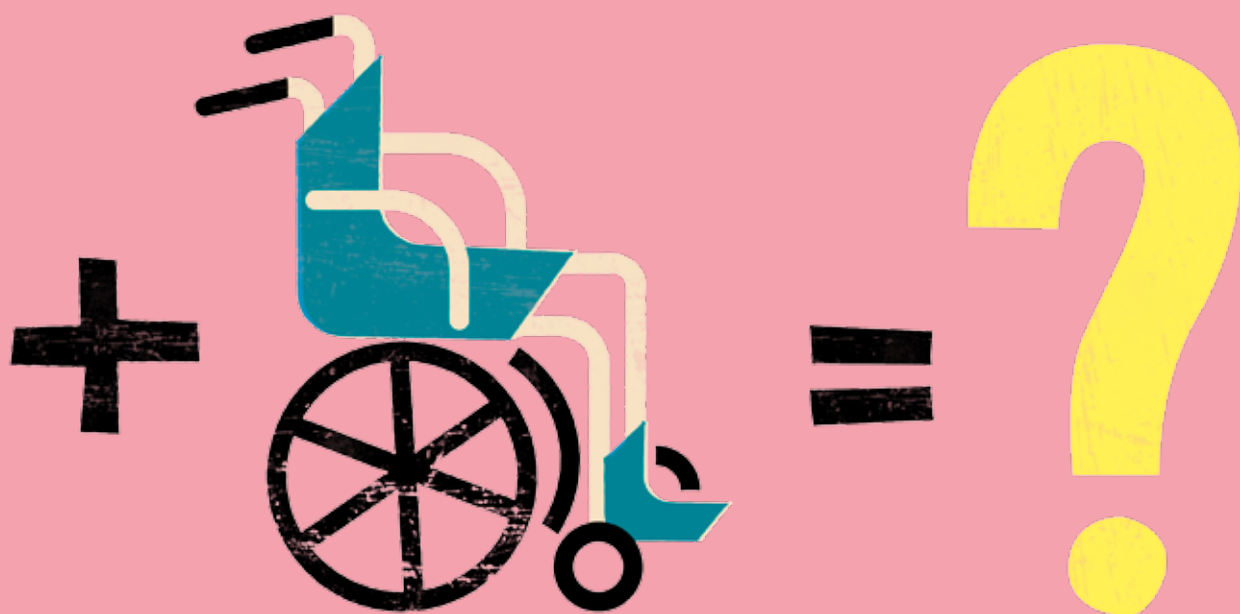

En logoped eller arbetsterapeut kan förskriva utrustning för ögonstyrning om en patient eller brukare bedöms vara i behov av tekniken. Det går också att köpa utrustningen via tillverkarnas hemsidor.

Våga

sex

prata

Många som har en funktionsnedsättning upplever att omgivningen inte vill se deras behov av sex och intimitet. Läs om hur man kan tala om sex, möt Sveriges enda sexvägledare och läs om sexuell assistans. 16 sidor om sex. ➤

Ninnie vägrar avsexualiseras

För Ninnie Wallenborg har sex alltid varit en självklar del av livet. Men samhället bemöter henne inte alltid som en sexuell individ med behov och fantasier.

text: GUNILLA ELDH foto: PIETER TEN HOOPEN

Han är muskulös, har ett varmt leende och rör sig smidigt i köket i den rymliga villan. Hans röst är mjuk när han pratar med Ninnie och berättar om deras liv tillsammans.

Hon är mycket smal, har tatueringar på armar och hals. Det glittrar i hennes stora mörka ögon när hon ser på honom. Hon låter lite kaxigare, men är kanske lite skörare?

– Jag är inte så skör som andra tror, jag tycker det är otroligt jobbigt när folk tar i mig försiktigt, säger Ninnie.

På hennes nakna hud ovanför linnets djupa urringning står ”If You want a miracle, be the miracle”.

– Det är ur filmen *Bruce den allsmäktige*. Jag fick en t-shirt med det citatet av en kompis när jag fyllde 30, sedan dess har det varit mitt motto.

– Carpe diem de lux, skrattar Stefan.

Ninnie Wallenberg
har en muskelsjukdom.
Hon hade gärna velat
ha vägledning om sex
när hon var yngre.

För Stefan och Ninnie har assistenterna en icke-roll i sexlivet.

NINNIE WALLENBORG

Familj: **Maken Stefan Wallenborg, 37, IT-konsult. Sonen Liam 7 år och dottern Alma snart 5 år.**

Gör: **Jobbar med personlig assistans och pluggar till kost-rådgivare. Tidigare projektledare för boken *Jag har en sjukdom men jag är inte sjuk – tio år senare.***

Boktips: ***En hemlighet känd av många, utgiven av Förbundet Unga Rörelsehindrade.***

Ninnie och Stefan träffades på mötesplatsen Vilda Webben, en föregångare till Lunarstorm, i början av 2000-talet – långt innan "Svensson" började nätdejta.

Stefan hann knappt över tröskeln i Ninnies hem innan hon ville vara nära.

– Jag var väldigt mycket mer framåt än Stefan var på den tiden. Han trodde att jag testade honom när jag ville att han skulle ta på mig, säger Ninnie.

– Assistenten stannade kvar tills vi hade ätit middag, kyckling med ris, sedan skickade du hem henne. Det var lite vågat, ler Stefan.

För Ninnie har sex alltid varit en självklar del av livet, men det är inte alltid den attityden hon möter hos omgivningen.

– Jag upplever att samhället ibland inte ser personer med funktionsnedsättning som sexuella individer, med alldeles vanliga

önskemål, behov och fantasier. Kanske för att våra kroppar är lite "allmänt gods" för sjukvården, rehabiliteringen och andra instanser, säger hon.

Som ung var Ninnie en risktagare när det gällde relationer och sex.

– Jag dejtade runt och det var inte alltid att jag kände den jag tog hem. Jag blir mörkrädd nu när jag tänker på det som vuxen.

Trots sitt självförtroende kunde hon bli osäker just när det gällde sex.

– Jag hamnade i ett läge där jag sökte mycket bekräftelse, och var lite promiskuös. Jag var rätt gammal innan jag blev av med oskulden. Hade jag inte varit fysiskt begränsad hade det hänt tidigare.

– Det hade varit bra med en mentor som

kunde säga att du behöver inte göra allt det där, och fråga mig vad jag tänkte om att min kropp var annorlunda. Ibland har jag den rollen för unga tjejer, då är jag lite moral-tant. Det är så annorlunda på nätet nu, med folk som tänder på själva funktionsnedsättningen vilket jag tycker är lite "scary".

När Ninnie jobbade på BOSSE, ett stöd- och kunskapscentrum för personer med funktionsnedsättning, såg hon samma mönster bland unga tjejer.

- Många går med på mer än de borde göra.

Ninnie beundrar samtidigt sina föräldrar för att de lät henne göra sina egna misstag.

- Ja, min mamma och jag har alltid haft en rak kontakt så hon visste ganska mycket av vad som pågick. Hon är cool, vi hade öppet klimat hemma, skojade om sex.

Hemma hos Stefan var det tvärtom - ingen pratade sex där.

- Jag var väldigt blyg. Att Ninnie var som hon var gjorde det lättare för mig att svara, vi behövde ingen telepati vilket många försöker sig på, säger Stefan.

Trots öppenheten i Ninnies föräldrahem hade hon behövt någon annan att prata med när hon var ung. Hon tror att många unga med funktionsnedsättning också skulle ha glädje av vägledning.

- Alla behöver ha någon som man kan prata med som inte blir generad. Någon som ser det som praktiska problem vilket det ofta är, och inte alltid gör det till ett sexuellt problem, säger hon.

En liten händelse som hade stort symbolvärde var när Ninnie var på ungdomsmottagningen för första gången, tillsammans med sin mamma.

- Barnmorskan frågade mig om jag behövde ha mammas hjälp med något fysiskt

När Ninnie var yngre funderade hon mycket på om hon dög som hon var.

Ninnie och Stefan vill hitta tillbaka till det äventyrliga när barnen blir större.

”Det hade varit bra med en mentor som kunde säga att du behöver inte göra allt det där, och fråga mig vad jag tänkte om att min kropp var annorlunda.”

under samtalet. När jag svarade nej bad hon mamma vänta utanför. Det var jättebra!

Hur ser ni på assistenters roll när det kommer till samlivet?

– För min egen del kan jag inte tänka mig att ta hjälp av assistenterna i själva sexakten, möjligen att komma i rätt läge, säger Ninnie.

– Och även om det hade varit okej för dig så kanske det inte är det för partnern. För oss har assistenten en icke-roll. Deras rum ligger på övervåningen. I vårt gamla hus låg deras rum vägg i vägg med vårt sovrum, det var inte så lyckat. Du skickade ofta hem assistenten under dejtingfasen för att du skulle få lite egentid, och det underlättade för mig, säger Stefan.

– Vi pratade mycket om det eftersom Stefan får hjälpa mig med allting, förklarar Ninnie.

– Gå på toa efteråt vill jag till exempel hellre att Stefan hjälper mig med, andra kanske hade föredragit att assistenten hjälpte till med det.

Ibland har Ninnie känt ett socialt tryck som handlar om att man ska ha avancerat sex.

– Men för mig är det ju ganska få saker

som funkade och det finns ju en attityd i samhället som går ut på att man ska göra alla ställningar. När jag var yngre kom ju tankar på om det jag kunde göra dög, säger Ninnie.

- Men du har ju kompenserat de begränsningarna med god fantasi, säger Stefan, med ett leende

Så ni hänger inte i takkronan då?

- Nej, men det finns ju en taklift, skrattar Ninnie.

- Skämt å sido - mina tjejkompisar håller inte på med mer avancerat sex än jag. Stefan visste ju att jag var bisexuell så det har vi haft som ett gemensamt intresse, säger Ninnie.

För Ninnie och Stefan är det självklart att man har olika behov i olika faser i livet.

- Ibland behöver man mer intimitet och närhet med släckt lampa. Vi hann leka mycket innan vi fick barn. Det vill vi hitta tillbaka till när barnen blir större, det lite mer äventyrliga.

Trots motgångar i livet har Ninnie och Stefan behållit intimiteten.

Vägen till ett moget förhållande är sällan spikrak och det har den inte varit för Ninnie och Stefan heller. När första barnet, sonen Liam, föddes 2008 hade de varit tillsammans i sju år och Ninnie hamnade i en rätt så djup svacka.

- Kroppen förändrades och jag fick en förlossningsdepression som varade i ett halvår ungefär.

- Sen försökte vi få ett barn till och fick rätt många missfall. Men ändå tycker jag att vi behöll intimiteten. Det vart ju mycket sorg och smärta men vi hade varandra hela tiden, säger Ninnie.

- Det är underbart med barn men nu när de börjar bli stora känns det som att vi kan ha fokus på varandra igen.

Det senaste avbrottet från vardagen var en krogrunda som paret fick i bröllopsdagspresent av Ninnies assistenter.

- Vi började på Bishops, trillade över till Smak, sedan blev det mer champagne och till slut landade vi på ett rockerställe, säger hon belåtet. ●

Don Kulick leder
forskningsprogrammet
*New perspectives on
vulnerability* vid Uppsala
universitet.

De avlivar myter om sexuell assistans

I Danmark talar assistenter och vårdpersonal öppet om sex och hjälper brukare att lösa praktiska problem. I Sverige är ämnet tabu och den negativa attityden drabbar människor, visar svensk forskning.

text: GUNILLA ELDH foto: ORLANDO BOSTRÖM

SEXUELL ASSISTANS ÄR ett laddat begrepp i Sverige. Paradoxalt nog kan det bero på att vi har en föreställning om den svenska öppenheten kring sexualitet, menar **Julia Bahner**, forskare vid Göteborgs universitet.

Hon disputerar på en avhandling om just sexuell assistans.

- Diskussionerna hamnar ofta på en abstrakt rättighetsnivå - visst har alla rätt till sin sexualitet! Men det går sällan över till nästa steg: Hur kan vi praktiskt arbeta med stöd i sexuella situationer?

”Om vi inte har en diskussion om bra sex, hur ska någon kunna fatta vad dåligt sex är?”

Det allra största problemet är att sexuell assistans är tabu, enligt Julia Bahner. När ingen vågar prata om det, osynliggörs assistansanvändarens sexualitet.

- Det skapar också osäkerhet hos assistenter om hur de ska hantera situationer som uppstår.

Var gränserna går när det gäller hjälp med praktiska saker för att en brukare ska kunna ha sex är svårt att säga generellt.

- Det viktiga är att kunna diskutera behoven. Det kan handla om att erbjuda avskildhet genom att stänga dörrar, dra för gardiner och komma överens om signaler.

- Andra kan ha behov av hjälp med inköp av sexhjälpmedel, på- och avklädning, positionering, användning av sexleksaker eller pornografi, att sätta på kondom eller femidom* och stöd vid kommunikation med partner.

I DANMARK ÄR situationen en helt annan. Där finns utbildade sexrådgivare på gruppboenden och gemensamma arbetsrutiner med tydliga gränser för personliga assistenter.

- Sverige finns det myter om sexuell assistans som gör att man inte kommer vidare med frågan. Till exempel att det innebär att assistenter faktiskt har sex med brukarna, eller skickar iväg dem till en sexarbetare, och att alla assistenter måste vara behjälpliga om brukare vill ha sex, säger Don Kulick, professor i antropologi vid Uppsala universitet. Han har undersökt skillnaderna mellan Danmark och Sverige när det gäller sexuell assistans, tillsammans med Jens Rydström, professor i genusvetenskap vid Lunds universitet.

- I Danmark skriver man avtal som anger exakt vad som ska ske när sexuell assis-

tansen ges. Det ger trygghet. Går någon av parterna utanför det som avtalats, kan man säga ”stopp, detta har vi inte avtalat”.

I Sverige förekommer privata överenskommelser mellan brukare och hjälpare som banar väg för missnöje, skuld, utpressning och övergrepp, säger han.

KULICK VÄNDER SIG emot att man i Sverige sällan talar om sex som en källa till njutning, värdighet och självförtroende för personer med funktionsnedsättningar, utan mest om risker.

- Om vi inte har en diskussion om bra sex, hur ska någon kunna fatta vad dåligt sex är? Detta har man vetat i Sverige sedan 1950-talet när sexualundervisning blev obligatorisk. Men när det gäller personer med funktionsnedsättning har denna självklara gamla insikt förträngts, säger Don Kulick.

VAD KAN DÅ den som möter människor med funktionsnedsättning göra för att förbättra situationen? Bör man till exempel ställa frågor om sexuell hälsa och behov?

- Ett sätt att hjälpa är att kunna hänvisa vidare till relevanta aktörer. Om man saknar grundläggande kunskaper om sexualitet bör man be om kompetensutveckling på arbetsplatsen, anser Julia Bahner.

- Diskutera med kollegor vad ni ser för svårigheter att prata om sexualitet med dem ni möter. Samla in kunskap om vilka behov de har, till exempel genom en anonym enkätutvärdering av verksamheten där frågor kring sexualitet är en del, råder hon. ●

** Femidom är en tunn hylsa av plast eller gummi som förs in i slidan, kallas också kvinnlig kondom.*

LÄSTIPS

Rättighetens gränser

Om sexualitet och funktionshinder

Kapitel 6

Julia Bahner
(Studentlitteratur, 2016)

Kapitlet handlar om handlar om hur sexualitet hanteras inom personlig assistans för personer med rörelsehinder. Brukare, personliga assistenter och chefer kommer till tals.

Loneliness and its opposite

Sex, disability and the ethics of engagement

Don Kulick,
Jens Rydström
(Duke University Press,
2015)

Författarna beskriver hur olika kulturella och politiska faktorer lett fram till att situationerna ser så olika ut i Danmark och Sverige.

”Fokusera på det positiva med sex”

Personal som möter ungdomar och unga vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar har ett ansvar att kunna prata om sex. Det anser **Lotta Löfgren-Mårtenson**, professor vid Centrum för sexologi och sexualitetsstudier på Malmö högskola.

Lotta Löfgren-Mårtenson har sedan slutet av 1990-talet ägnat sig åt att forska på området sexualitet och ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning.

- Sex är en djupt existentiell fråga, som handlar om allas vår rätt att få känna oss sedda, uppleva njutning ensam eller tillsammans med andra och att få uppleva kärlek och lust. Sex är ett grundläggande behov och är enligt WHO en del av den allmänna hälsan, säger hon.

Lotta Löfgren-Mårtenson har gjort flera studier med unga, föräldrar och personal i särskola och habilitering. Samhällets oförmåga att hantera frågan är en utmaning.

- Ungdomars bristande kunskap beror inte bara på deras svårigheter, utan också på omgivningens osynliggörande, otydlighet och bristande information. Unga med intellektuell funktionsnedsättning känner sig begränsade, säger hon.

Men varför får de inte samma information och stöd i sin sexualitet som andra? Lotta Löfgren-Mårtenson dömer varken

Sexologi borde ingå i vårdutbildningar, menar Lotta Löfgren-Mårtenson.

föräldrar eller personal, utan menar att frågan om sex är svår, särskilt när det gäller unga och vuxna med intellektuella funktionsnedsättningar.

– Ett skäl kan vara att de här tonåringarna har svårare att revoltera eftersom deras beroende av föräldrarna ofta är stort. Den sexuella frigörelsen finns i separationen från föräldrarna. Beroendet fortätter ofta under hela livet och det kan vara svårt att skaffa sig ett eget privatliv.

HOS PERSONAL FINNS ofta en känsla av ansvar för att något ska gå fel.

– De vill skydda ungdomarna från att bli utsatta för sexuella övergrepp eller själva bli förövare. Fokus ligger på risker och oönskade graviditeter. Inte på det positiva med njutning, kärlek och närhet.

Det finns enligt Lotta Löfgren-Mårtenson en oro för att ungdomar med ”en intellektuell funktionsnedsättning” inte ska använda preventivmedel för att de inte ska förstå vad det innebär att bli förälder.

– Föräldraskap borde ingå i sex- och samlevnadsundervisningen. Det är viktigt att prata om vad ett barn behöver och vad som krävs av en förälder. Det är också angeläget att prata om att det finns andra sätt att uttrycka sin sexualitet än genom heterosexuella samlag.

Lotta menar att all personal som möter ungdomar med funktionsnedsättningar har ett ansvar att kunna prata om sex.

– Sex är ett område med subtila normer och signaler. Det är något som personer med intellektuella funktionsnedsättningar ofta har svårigheter med. Därför behöver de mer hjälp än andra, och inte mindre, för att förstå.

MEN HUR SKA man då göra för att personal inom till exempel habiliteringen ska våga närma sig området?

– Kunskap är viktigt och helst borde all utbildning i människovårdande yrken också innefatta sexologi. Men arbetsgivaren måste också ta sitt ansvar och erbjuda handledning och fortbildning. Vi är inne på området mänskliga rättigheter. De kan vi inte bryta emot. ●

text: Monica Klasén McGrath

En av fem har kränkts

Var femte ung person med funktionsnedsättning har gjort något sexuellt mot sin vilja. Lika många känner att de själva inte alltid bestämmer vem de har sex med, visar en ny rapport.

Unga med funktionsnedsättning får ofta sämre information om sex och samlevnad. Det visar rapporten *Fokus 15* från Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor.

– Siffrorna visar att vi måste stärka de sexuella och reproduktiva rättigheterna bland ungdomar med funktionsnedsättningar, säger generaldirektören Lena Nyberg.

Rapporten bygger på enkätsvar från 2 300 ungdomar i åldern 16–25 år. Den visar att unga med funktionsnedsättningar är särskilt utsatta för sexuella kränkningar. Sexualitet är ofta kopplat till en viss nivå av funktionsförmåga. Det kan leda till att omgivningen ser på personer med funktionsnedsättning som individer utan sexualitet.

Skolan har ansvaret för sex- och samlevnadsundervisning, men rapporten visar att ungdomar med funktionsnedsättningar inte alltid inkluderas.

– Ansvaret för de här frågorna behöver utvidgas till att tydligare inkludera exempelvis vård och habilitering, säger Lena Nyberg.

– Information om sex måste finnas med under barnets hela uppväxt och anpassas till barnets behov och ålder.

Myndigheten föreslår i sin rapport bland annat att skolornas sex- och samlevnadsundervisning kvalitetsgranskas, att kunskap om mänskliga, sexuella och reproduktiva rättigheter blir obligatoriska i lärarutbildningen och att landets ungdomsmottagningar får tydliga riktlinjer.

Läs rapporten i sin helhet på www.mucf.se/Fokus15

text: Monica Klasén McGrath

PLISSIT

► **Plissit-metoden kan användas av personal som vill ge råd kring sex. Modellen är uppdelad i fyra nivåer. För de två första nivåerna krävs ingen särskild utbildning.**

1

Personalen förklarar att det är möjligt för brukaren att ställa frågor om sex.

2

Personalen ger information om kroppen, känslor, sex, gränssättning och preventivmedel och kan hänvisa vidare om hen har frågor.

3

Personalen får specifika råd om sex. Det krävs därför sexologisk utbildning.

4

En sexolog ger förjupad behandling av sexuella problem.

Källa: Vägledningen *Fråga, lyssna, var intresserad* av Mimmi Olsson vid Sexuell hälsa i Malmö stad.

Stefan tar sex på allvar

Stefan Balogh är förmodligen Sveriges enda sexvägledare för personer med rörelsenedsättning. Det tog honom tre år att hitta metoden som hjälpte en 36-årig man att onanera.

text: MONICA KLASÉN MCGRATH illustrationer: JENS MAGNUSSON

K – I dag är olika sexuella läggningar och könsidentiteter accepterade i samhället. Men sex och funktionsnedsättningar är fortfarande en blind fläck, säger Stefan Balogh.

Han är sexolog och arbetsterapeut och jobbar på BOSSE – råd, stöd och kunskapscenter som ger stöd till personer med funktionsnedsättningar. De flesta som kommer till Stefan med frågor kring sex har rörelsenedsättningar. Två av tre är kvinnor och de flesta är över 40 år.

– Vid det första mötet brukar jag ta reda på vad det är för slags problem. Om det är sexologiskt och handlar om främst begränsning av den sexuella aktiviteten kan jag hjälpa till.

Stefan har hittills lyckats hjälpa alla sina besökare men ibland kräver lösningen en del efterforskningar. För några år sedan kom en 36-årig man till Stefan som aldrig kunnat onanera därför att han inte kunde styra motoriken i sina armar. Det tog tre år att komma på en bra lösning. Det som behövdes var en penisvibrator, som sattes fast på lagom höjd.

ETT ANNAT VANLIGT problem är spasticitet som gör det svårt att vara stilla eller kontrollera rörelser under samlaget.

– Då kan jag åka hem till personen ifråga och titta på förutsättningarna i hemmet. Det kan handla om att flytta sängen eller köpa eller bygga egna hjälpmedel.

FOTO: ANNA MOLANDER

Hittills har sexologen Stefan Balogh lyckats hjälpa alla sina besökare. ▶

”Att kunna få orgasm innebär också att man sover bättre och kanske slipper ta sin lugnande medicin.”

När Stefan inledde sin karriär som sexolog på reumatologen på Karolinska sjukhuset, var hans största problem hur han skulle få personer att våga ställa frågor och prata om sex.

– Om jag själv ställde frågan om de ville prata om sex, fick jag alltid ett nekande svar. Till slut förstod jag, att det bästa var att jag redan vid första mötet berättade att jag kan ge råd när det gäller vardagen, och även när det gäller sex och samlevnad. Då började patienterna öppna sig.

Ibland måste man bygga egna hjälpmedel för att lyckas.

Sex med eller utan partner kan vara rena medicinen.

Tidigare arbetade Stefan många år inom habiliteringen och där upplevde han att det fanns en rädsla och osäkerhet att närma sig frågor om sex.

– Min öppenhet och vilja att jobba med området betraktades med misstänksamhet och till och med motarbetades.

MEN HUR VIKTIGT är det egentligen att kunna ha sex?

– Sex är ett viktigt grundläggande behov. Både fysiskt och känslomässigt. Man vill bli berörd, få

njuta tillsammans med en annan människa, känna sig älskad och attraktiv.

Men det finns också en annan dimension.

– Att kunna få orgasm innebär också att man sover bättre och kanske slipper ta sin lugnande medicin.

Stefan menar att alla som arbetar inom vård, omsorg och skola måste ta sex och samlevnad på allvar.

– Till exempel habiliteringen säger sig ha ett holistiskt arbetssätt, men då kan man inte bara utesluta ett så viktigt område som sex. ●

Sex är en komplex fråga

Anna-Lena Christensson Österberg, verksamhetschef på Habilitering & Hälsa, menar att sex och samlevnad är en angelägen och komplex fråga.

Vilket ansvar har Habilitering & Hälsa att arbeta med området sex- och samlevnad?

– Att vi valt temat sex för det första numret av vår nya tidning innebär att vi tycker att det är ett viktigt ämne. Men många av våra patienter vet inte till vem man kan vända sig med sina frågor och tankar. Vi inom habiliteringen är också osäkra på hur vårt uppdrag ser ut inom sex och samlevnad, och i vilken utsträckning vi ska bygga upp kompetens inom området. Det här behöver vi diskutera med våra uppdragsgivare.

Hur har ni arbetat med frågan hittills?

– År 2010 skrev Habilitering & Hälsa en rapport på området och nyligen hade vi en personalutbildning om sexualitet. Många av våra medarbetare har ingen erfarenhet av att prata om sex med sina patienter. Det är en viktig fråga, särskilt

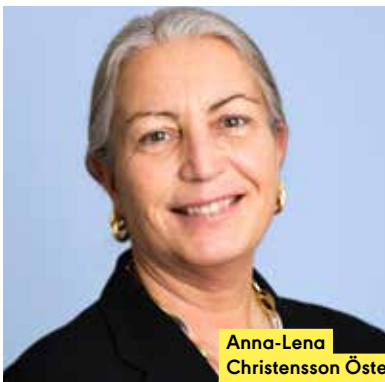

FOTO: ANNA MOLANDER

Anna-Lena Christensson Österberg vill ha en metodguide.

för tonåringar som är på väg in i ett vuxenliv. Vi har en medarbetare med särskild kompetens inom sexologi på enheten UNG, som har samtalsgrupper för ungdomar och unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning eller rörelsenedsättning.

Vad tycker du er organisation behöver göra nu?

– Jag tycker att vi borde ta fram en metodguide. Den ska tydliggöra habiliteringens uppdrag, visa hur organisationen ska möta det här behovet hos patienterna och redogöra för den kunskap som finns på området. Den skulle bli utgångspunkt för det fortsatta arbetet.

text: Monica Klasén McGrath

App om sex för särskoleelever

Till hösten lanseras en app om sex och samlevnad för särskoleelever. Appen ger kunskap om kroppen, sexualitet och känslor med förklarande bilder och text. Den har utvecklats i samarbete med testgrupper. Tanken är att elever ska kunna använda appen på egen hand, men den kan också användas av pedagoger.

text: Maja Lundbäck

Litteratur & metod

Lätta sexboken

Inti Chavez Perez
(LL-Förlaget)

Lätta sexboken handlar om lust och ger tips på allt

från samlagsställningar till relationer, gruppträck och samhällets syn på sex. Den är skriven på lättläst svenska av sexualrådgivaren Inti Chavez Perez, och bygger på författarens samtal med unga. Boken vänder sig till ungdomar men passar också för vuxna. Den passar både att läsa ensam eller tillsammans. I *Lätta sexboken* präglas av mångfald, både i text och bild. Boken innehåller många illustrationer av Sara Telemán.

Så funkar sex

(Forum SKILL)

Så funkar sex är ett normkritiskt, lustfyllt och lättillgängligt metodmaterial om sex, kropp och relationer.

Materialet riktar sig till personer som har intellektuella funktionsnedsättningar och andra kognitiva svårigheter.

Så funkar sex består bland annat av en handledning, lättläst faktabok och en kort film. Tanken med materialet är att alla har rätt att lära sig om sex och sin kropp. Materialet kan användas på olika sätt, till exempel i undervisning och studiecirkel i skolor och på gruppboenden. Läs mer på forumskill.se.

**HJÄLPMEDEL
HÅLLER TIDEN**

Hur länge ska jag hålla på med en uppgift? Ett tidshjälpmedel ger ett tydligt svar.

**VECKOSHEMA
MED FÄRG**

Ger snabb överblick vad som händer under veckan.

**LÄS- OCH
SKRIVSTÖD**

Datorprogram som talsyntes, ordprediktion och rättstavning underlättar studierna.

**PACKLISTA
MED BILDER**

Gör det lättare att komma ihåg vad som ska vara i gymmapåsen eller ryggsäcken.

HÅLLER FOKUS

En tyngdväst kan ge ett lugn som gör det möjligt att hålla fokus på en arbetsuppgift.

Schema med tidsstöd

Bilderna visar i vilken ordning saker ska göras. Med hjälp av en timstock eller annat tidshjälpmedel ser man hur länge aktiviteten ska pågå.

Sändare ger ljud

Läraren har då en sändare med mikrofon som sänder ljudet till elevens hörlurar. Vårt exempel här kommer från företaget Comfort Audio.

Prylar som förenklar studierna

Prylar och smarta lösningar kan göra vardagen enklare för människor med funktionsnedsättning. Arbetsterapeuten **Åsa Wettborn** och logopeden **Lena Lindberger** ger sina bästa tips från StoCKKs visningsmiljö.

text: ANNA BRATT foto: CAMILLA LINDQVIST

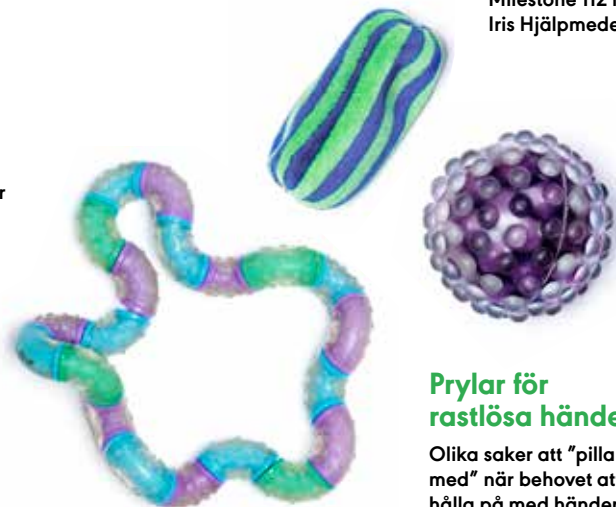
Röstanteckningar på fickminne

För att slippa skriva under en lektion eller ett samtal spelas ljudet in och lyssnas på senare. Exemplet är en Milestone 112 från Iris Hjälpmedel.

Spara till något särskilt

En plastficka att stoppa sedlar i visar hur mycket pengar man har sparat – och hur långt det är kvar till sparmålet. Plastfickan kan köpas på en pappershandel.

Prylar för rastlösa händer

Olika saker att "pilla med" när behovet att hålla på med händerna stör koncentrationen, till exempel en mjuk påse med sand eller en piggboll.

► StoCKK står för Stockholm center för kommunikativt och kognitivt stöd. Centret ger information, utbildning och stöd. Läs mer på habilitering.se/stockk

Barn med cp har ofta ont i rygg och leder.

Fler barn med cp slipper smärta

Vart tredje barn med cerebral pares i Sverige lever med smärta. Det är färre än i övriga Europa, där så många som tre av fyra har ont i kroppen. Det visar en ny stor svensk studie. Framgångsrik habilitering är en del av förklaringen.

text: GUNILLA ELDH illustration: JENS MAGNUSSON

Barn med cerebral pares, cp, har ofta smärta på grund av muskelspänningar, ensidiga ställningar och magproblem. Den hittills största svenska studien, som omfattar 2777 barn mellan 1 och 14 år, visar att vart tredje barn har ont.

Studien är en del av uppföljningsprogrammet CPUP. Det är också ett nationellt kvalitetsregister, där mer än 95 procent av alla barn i Sverige som har cp ingår. CPUP är både ett uppföljningsprogram och ett nationellt kvalitetsregister.

-Jämfört med internationella siffror är resultaten bättre i vår svenska studie. En stor välgjord EU-studie visar att tre av fyra tonåringar med cp har smärta, säger **Ann Alriksson-Schmidt**, psykolog inom folkhälsa vid funktionsnedsättning vid Lunds universitet och den som lett studien.

EN FÖRKLARING TILL att barn med cp i Sverige tycks ha mindre ont, kan enligt Alriksson Schmidt vara att rehabiliteringen när nästan alla barn med cp i Sverige och att de följs upp i CPUP-programmet.

-Men en tredjedel är ändå för många och vi måste göra vad vi kan för att få ner den siffran, säger hon.

Studien bekräftar också att smärtan stiger med åldern och är vanligare bland flickor, vilket är känt sedan tidigare.

Forskarna som arbetar med CPUP vill utveckla ett evidensbaserat och strukturerat smärtbehandlingsprogram.

-Det ska lätt kunna anpassas till olika grupper med cp så att alla får tillgång till samma vård, oavsett svårighetsgrad av cp och var i landet man bor, säger Ann Alriksson-Schmidt.

Hon presenterar resultatet vid den internationella konferensen "Challenge the Boundaries, om cerebral pares och andra funktionsnedsättningar hos barn", som äger rum i Stockholm 1-4 juni. Det är en tvärvetenskaplig konferens som spänner över allt från patientmedverkan till nya kirurgiska metoder och stamcells forskning.

GEMENSAMT FÖR BARN med cp är att de har en hjärnskada som orsakar stelhet i musklerna (kontrakturer), och spänningar (spasticitet). När barnet inte kan ta ut rörelsen förkortas muskeln och spänningen ökar.

-Hjärnan reglerar muskeln som om man bromsar och gasar samtidigt, säger **Gunnar**

Hägglund, adjungerad professor i ortopedi vid Lunds universitet och ansvarig för CPUP-programmet sedan det startade 1994. Han är också en av författarna bakom den aktuella studien.

Förutom ortopediska hjälpmedel och ortoser består behandlingen av sjukgymnastik och injektioner med muskelavslappande botulinumtoxin, samt i vissa fall operation.

En aktuell internationell kontrovers inom cp-ortopedin, handlar om "multi level surgery". Det innebär att man väntar med att operera ortopediska problem till ett enda tillfälle, oftast när barnet är 8-9 år. I CPUP-programmet fokuserar man i stället på förebyggande behandling och tacklar problemen så snart de uppstår.

-Om ett barn börjar få svårt att sträcka ut ett knä så sprider det sig så småningom till höften och leder sedan till snedställd rygg och skolios. Behandlar man tidigt minskar spridningsrisken och det behövs färre operationer, visar resultat från CPUP-programmet, säger Gunnar Hägglund.

EN ANNAN KONTROVERSIELL fråga som kommer att diskuteras under konferensen är hur man ska behandla spasticitet vid cp. En metod som vinner terräng är så kallad rhizotomi, då man går in i ryggen och skär av en del nervgrenar för att minska muskelspänningar i benen. Är det en bra behandling, i så fall för vilka barn och när ska den göras? Åsikterna går isär och ska diskuteras vid Stockholmsmötet.

-När barnet växer upp och väger mer kan det ha nytta av spasticiteten för att kompensera för svaghet i musklerna. Vi behöver fler långtidsuppföljningar för att kunna utvärdera metoden, säger Gunnar Hägglund.

Studien kommer att publiceras i den vetenskapliga tidskriften *Acta Paediatrica*. ●

CEREBRAL PARES

- **Ett av 400 barn får diagnosen cerebral pares, cp.**
- **Bakom symtomen ligger en hjärnskada som kan uppstå under fosterstadiet eller under de två första levnadsåren.**
- **Hjärnskadan ger ofta livslånga komplikationer som svåra och smärtsamma problem med leder och rygg.**

Autism ökar dödlighet

Den som har en autismspektrumdiagnos har hög risk att dö för tidigt. Allra störst är den för kvinnor, och självmordsrisken är kraftigt förhöjd. Det visar en ny uppmärksam svensk studie.

Omkring 80 000 personer i Sverige har en autismspektrumdiagnos, ASD, utan att samtidigt ha en intellektuell funktionsnedsättning. Bland dem är självmord tio gånger vanligare som dödsorsak än i befolkningen som helhet. I gruppen med samtidig intellektuell funktionsnedsättning är risken mer än fördubblad.

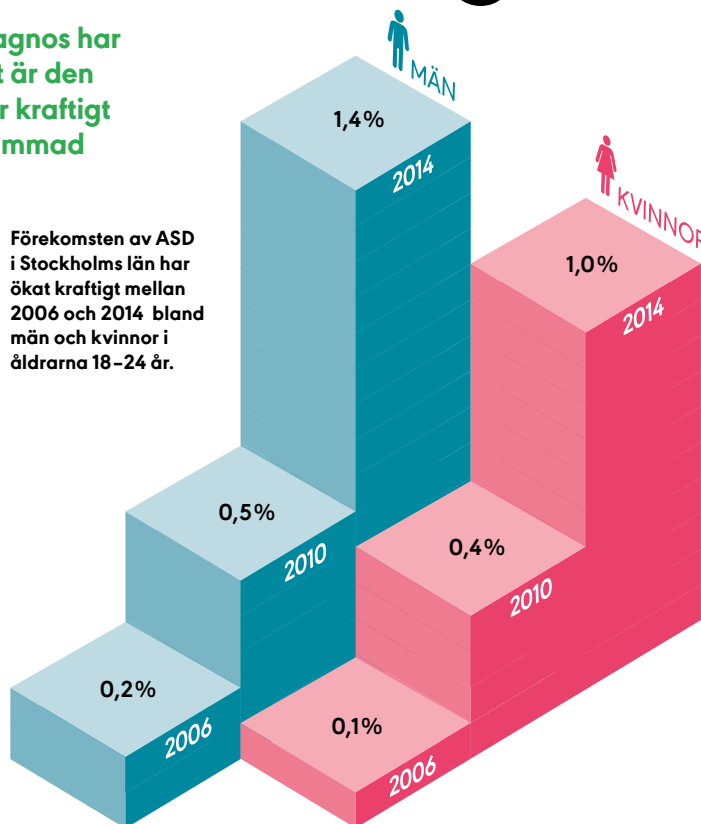
Det visar nu för första gången forskare vid Karolinska institutet i en ny registerstudie.

I STUDIEN INGÅR över 27 000 personer med ASD i svenska patientregistret. De har matchats mot omkring 2,5 miljoner i befolkningsregistret. Forskarna har sedan jämfört grupperna i dödsorsaksregistret. Överdödlighet fanns i samtliga dödsorsaker som kunde analyseras i studien.

– När det gäller överdödlighet oavsett orsak är det kvinnor med ASD och intellektuell funktionsnedsättning som ligger högst. Kvinnor med ASD utan intellektuell funktionsnedsättning har den allra högsta risken för självmord, säger **Tatja Hirvikoski**, forskare vid Karolinska Institutet och forsknings- och utvecklingschef vid Habilitering & Hälsa.

En förklaring skulle kunna vara att många med ASD utan intellektuell funktionsnedsättning har flera av riskfaktorerna

Förekomsten av ASD i Stockholms län har ökat kraftigt mellan 2006 och 2014 bland män och kvinnor i åldrarna 18–24 år.

GRAFIK: TOMAS LOOSTRÖM

för självmord, menar hon.

– En känd riskfaktor är depression som är väldigt vanligt hos personer med ASD, men generellt vet man ganska lite om riskfaktorer eftersom det inte finns så mycket forskning kring dödsorsaker i den här gruppen.

FAKTORER SOM MAN vet skyddar mot just självmord – ett bra socialt stöd, varaktiga nära relationer och att känna sig tillfreds med livet – ofta saknas hos personer med ASD.

– Hälso- och sjukvården måste se till att personer med ASD har tillgång till stödkontakter. Vården måste också samverka med andra

för att skapa en meningsfull sysselsättning, säger Tatja Hirvikoski.

I Sverige finns nationella och regionala riktlinjer för hur man förebygger självmord, men det räcker inte, anser Tatja Hirvikoski.

– På Habilitering & Hälsa har vi tagit fram lokala rutiner och börjat med utbildning för att implementera dem, säger hon.

Studien är publicerad i *The British Journal of Psychiatry*.

text: Gunilla Eldh

► Psykisk hälsa är temat i nästa nummer av *Funktion i fokus* som kommer i höst. Har du förslag på vad vi ska skriva om? Tipsa oss gärna via epost till funktionifokus@sll.se

Jan Magnström lär ut teckenspråk till eleverna, som inte vill bli intervjuade eller vara med på bild.

Unikt asylboende ger döva nytt språk

På Västanviks folkhögskola finns Sveriges och kanske världens enda asylmottagning för döva och hörselskadade. Här får många asylsökanden för första gången tillgång till ett språk och möjlighet att beskriva sina asylskäl.

text: HELENE LUMHOLDT foto: FREDRIC GUSTAFSSON

FÖR NÅGRA ÅR SEDAN placerades döva och hörselskadade på flyktingförläggningar runt om i landet. När deras asylutredning gjordes saknade många ett språk, och de kunde därför inte beskriva sina asylskäl.

– Många blev utvisade på felaktiga grunder, säger Gunilla Kolm, som är rektor på Västanviks folkhögskola.

På initiativ av Sveriges Dövas Riksförbund startades därför asylmottagningen för fem år sedan, och den drivs i samarbete med Migrationsverket. Västanviks folkhögskola är den enda i landet som vänder sig till personer som är döva eller har en

Utblick

hörselskada. Miljön är helt teckenspråkig, och både lärare, fritidsledare och kurator är döva.

- Vi startade en invandrarlinje för döva med uppehållstillstånd redan 1983. Så vi har en gedigen erfarenhet, unik i världen faktiskt, berättar Gunilla Kolm.

Döva asylsökanden ska komma direkt till Västanviks folkhögskola, men det har Migrationsverkets mottagningsenheter inte alltid koll på.

- Vi är ofta ute och informerar, men omsättningen på personal på mottagningsenheter är hög, säger Gunilla Kolm.

På folkhögskolan, som ligger ett stenkast från Siljan, väntar en helt annan tillvaro än på en vanlig flyktingförläggning.

- I stället för att som många andra asylsökande sitta i sysslöshet, avskilda från samhället i övrigt, kommer de asylsökande hos oss i utbildning från dag ett, berättar Gunilla Kolm.

Utbildningen består inte bara av de lärarledda heltidsstudierna, utan också av all den kommunikation som sker under resten av dygnet. Att äta frukost tillsammans, städa sitt rum på internatet, sköta sin tvätt och laga sin mat i det gemensamma köket - allt blir snart en del av vardagen för de nyanlända.

De flesta av de 35 asylsökande som nu bor på skolan är män mellan 20 och 30 år, alla med olika erfarenheter och kunskaper. Rektor Gunilla Kolm berättar att de ännu saknar tillräckliga språkkunskaper för att vara med i en intervju. Av säkerhetsskäl vågar många av dem inte heller vara med på bild.

- Den svåraste utmaningen för oss är att undervisa dem som är analfabeter. Vi får börjaborja med kroppsspråk och bilder för att få igång en kommunikation, berättar läraren Jan Magnström.

Den pedagogiska strategin på Västanviks folkhögskola kallas språkbad. Dygnet runt vistas de asylsökande i en miljö helt präglad av det svenska teckenspråket.

Språkbadet ger de asylsökande det språk de behöver för att kunna beskriva sina asylskäl, sin flyktväg, sina släktförhål-

"Vi var inte beredda på att så många av de asylsökande skulle ha så stort vårdbehov."

Gunilla Kolm,
rektor på Västanviks
folkhögskola.

landen och därmed få en mer rättvis bedömning. De som får uppehållstillstånd går oftast vidare till skolans tvååriga SFI/TFI-utbildning i svenska och teckenspråk för invandrare.

- Då har de redan kommit ganska långt i språkprocessen jämfört med andra asylsökande som kanske inte alls mött vare sig det svenska språket eller samhället. Våra deltagare blir integrerade från första stund, säger Gunilla Kolm.

Bland deltagarna finns personer som har både syn- och rörelsenedsättningar.

- Vi var inte beredda på att så många av de asylsökande skulle ha så stort vårdbehov. De besöker tandläkare och vårdcentralen väldigt ofta.

När deltagarna från folkhögskolan lämnar den teckenspråkiga miljön uppstår nya problem med att kunna göra sig förstådd. Gunilla Kolm ser bara en lösning på problemet:

- Tecken, tecken, tecken! Döva kan inte lära sig höra men hörande kan lära sig teckenspråk. Alla borde lära sig det.

D e dövteam som finns inom några landsting i landet, bland annat i Stockholm, har därför en viktig funktion att fylla när deltagarna får uppehållstillstånd och lämnar folkhögskolan. Teckenspråkiga kuratorer, specialpedagoger och psykologer kan ge de döva bättre förutsättningar att leva ett självständigt liv.

En del av dem som får stanna i Sverige får högskolebehörighet genom att läsa vidare på folkhögskolans allmänna kurser. Andra söker sig ut på en tuff arbetsmarknad.

- Många unga har svårt att få jobb. Att vara döv gör det inte lättare. Den som dessutom kommer från ett annat land får det riktigt svårt.

Folkhögskolan startade därför för några år sedan det sociala företaget Dalahänder. Där arbetar i dag 13 personer med allt från städning i privathem till att röja sly och fälla träd.

- Flera har gått vidare ut på öppna arbetsmarknaden. Andra blir kvar. Då har de i alla fall ett jobb och de har fått gott rykte. Deras tjänster är efterfrågade. ●

Försäkringskassan hjälper föräldrar på plats

Försäkringskassan vill göra livet enklare för människor med funktionsnedsättning. Myndigheten finns därför på plats vid Habiliteringscenter Mörby en dag i månaden. En handläggare hjälper föräldrar att ansöka om vårdbidrag.

I ETT SAMTALSNUM med bekväma fätöljer och färgglada tulpaner i en vas träffar en kurator på Habiliteringscenter Mörby och en handläggare från Försäkringskassan föräldrar för att tillsammans gå igenom deras ansökningar om vårdbidrag.

I dag är det kurator Catrin Nilsåker Edström och Elisabeth Thorén från Försäkringskassan som har haft två möten med föräldrar. Ungefär en och en halv timme är avsatt för varje möte och den tiden behövs. Det är inga enkla saker som tas upp.

- I en ansökan gäller det att få med allt det som barnet inte klarar, allt det som inte fungerar. Det kan vara väldigt tungt för föräldrarna att fokusera på det negativa. Det kan väcka starka känslor hos dem att så tydligt få svart på vitt hur deras verklighet ser ut, säger Elisabeth Thorén.

MÅNGA GÅNGER ÄR det också svårt för föräldrarna att beskriva vad de faktiskt gör, hur deras vardag påverkas av barnets funktionsnedsättning.

FOTO: THOMAS HENRIKSON

Elisabeth Thorén (Försäkringskassan) och Catrin Nilsåker Edström (habiliteringen) jobbar tillsammans en dag i månaden

- Det är deras verklighet och de tänker inte längre på hur mycket arbete de faktiskt lägger ner för att få vardagen att fungera, säger Catrin Nilsåker Edström.

SARA HOLLSTRÖM ÄR en av de föräldrar som har fått hjälp med sin ansökan.

- Jag tyckte det var jätteskönt att träffas, att ha en dialog. Dels är blanketterna ganska komplicerade att fylla i, dels är det väldigt svårt att få med allt man faktiskt gör. Catrin känner oss sedan tidigare och har bra koll på hur vårt liv ser ut. Hon kunde fylla i med sådant jag själv inte tänkte på, berättar hon.

Initiativet kommer från Försäk-

ningskassan som i programmet "Enklare vardag för personer med funktionsnedsättning", samarbetar med flera habiliteringscenter och Astrid Lindgrens barnsjukhus.

- Vi vill komma närmare våra kunder och det här är ett sätt att arbeta som vi alla är jättenöjda med, säger Elisabeth Thorén.

Catrin Nilsåker Edström håller med och säger att ett liknande samarbete med Arbetsförmedlingen kan bli intressant för andra patienter i framtiden. ●

text: Helene Lumholdt

Har du tips på fler lyckade samarbeten mellan olika verksamheter? Mejla till funktionifokus@sll.se

Ord som gör skillnad

Oavsett kön, könsidentitet eller sexuell läggning – alla ska känna sig inkluderade hos Adhd-center. En intern genomgång har lett till att neutrala uttryck som förälder och barn har ersatt ord som mamma och pojke.

text: HELENE LUMHOLDT foto: DANISH SAROEE

PROBLEMET.

FÖR ADHD-CENTERS chef **Camilla Ekstrand** är det viktigt att alla kursdeltagare och åhörare på föreläsningar känner sig inkluderade i det hon och hennes medarbetare talar om. Men för drygt ett år sedan insåg hon att så inte var fallet. Några ställdes utanför och det hängde på orden.

– Det finns föräldrar som har barn som inte identifierar sig med det kön som det biologiskt och juridiskt har tilldelats. De föräldrarna måste också känna sig inkluderade, säger hon.

Därför började Camilla Ekstrand i stället använda sig av formuleringen "barn eller tonåringar som identifierar sig som flickor". I den ryms alla.

Beslutet ledde i sin tur fram till att Adhd-centrets personal beslutade sig för att granska hela sin verksamhet utifrån både inkludering och mångfaldsperspektiv.

PROCESSEN.

PERSONALEN HADE LANDSTINGETS hbt-policy som grund (den uppdateras och blir en hbtq-policy under 2016). Men de upplevde att landstingets policy var alltför övergripande och allmänt hållen.

– Vi kände att vi behövde fokusera på "hur-et". Hur vi konkret kan leva upp till landstingets mål om synliggörande, kompetens och bemötande av hbtq-personer, berättar **Sahar Gaveli**, som är en av centrets sex psykologer.

De tog därför hjälp av psykologen **Ellinor Isfors**, som är en expert på inkludering och mångfald. Hon arbetar i dag på UNG samtalsgrupper, men har tidigare arbetat på RFSU. Tillsammans lusläste de alla broschyrer, kursmaterial och manus till föreläsningar i jakten på ord som mamma, pappa, flickor och pojkar. De analyserade också alla bilder.

RESULTATET.

I DAG FINNS bara könsneutrala begrepp som föräldrar, barn och tonåringar i Adhd-centers skriftliga material, i föreläsningar och på utbildningar. Många bilder är också utbytta.

– Vi fick leta länge innan vi hittade bilder som visar annat än en vit kärnfamilj, men nu finns bilderna här, berättar Camilla Ekstrand.

I Adhd-centrets tidskriftshyllor ligger tidningar som visar på ett spektrum av verkligheter. Det är ytterligare ett led i synliggörandet och inkluderingen. Medarbetarna får kontinuerlig kompetensutveckling.

– Till exempel gick vi på en föreläsning om könskorrigering. Det kan man tänka inte har med vår verksamhet att göra, men personer med adhd kan vara normöverskridande på olika vis, även i sitt könsuttryck, säger Sahar Gaveli.

Sahar Gavelli,
Camilla Ekstrand och
Ellinor Isfors rensade
bland orden.

Adhd-center

- Adhd-center är landets enda kunskapscenter om adhd. Det vänder sig till barn, ungdomar och unga vuxna med adhd i åldern 3–25 år och till deras familjer och närstående.
- Centret erbjuder kurser och föreläsningar om adhd.
- På Adhd-centers hemsida (habilitering.se/adhd-center) finns mer att läsa om adhd.

Läsning för hängmattan

Bibliotekarien **Helena Hallgren** tipsar om läsvärda böcker och intressanta filmer.

text: HELENA HALLGREN

Helena Hallgren är bibliotekarie på Forum Funktionshinders bibliotek, som finns på Tideliugatan 12.

FOTO: ANNA MOLANDER

SKÖNLITTERATUR BARN OCH UNGA

Jag har ADHD

Barnboksserien om ADHD och NPF del 2

Malin Roca Ahlgren
(Kikkuli, 2015)

Jag har ADHD är den andra boken om Alice. Vi får följa hennes vecka i skolan, hemma och på fritiden. Alice har labilt humör och har svårt att passa tider, och att förstå omgivningens reaktioner. Boken riktar sig till barn i åldrarna 9-12 år och deras föräldrar. Den beskriver hur lätt det är att missförstå ett ADHD-barns beteende.

FACKLITTERATUR

LSS 2016: stöd och service till vissa funktionshindrade

Monica Larsson
(Komlitt, 2016)

Den nya upplagan är skriven av två nya författare, Monica Larsson och Lars G. Larsson, båda väl förfarna i juridik, socialrätt och socialt arbete. Boken behandlar LSS och 51 kapitlet i Socialförsäkringsbalken som ersatt LASS. Den är försedd, vid sidan av den lagtext som gäller från den 1 januari 2016, med omfattande kommentarer och vägledande domar.

FILM

Mästerskapet (X + Y)

(Origin pictures, 2014)

Den brittiske dokumentärfilmaren Morgan Matthews långfilmsdebuterar med komedin *Mästerskapet*. Filmen handlar om autistiske Nathan som alltid har haft problem med att lära känna människor, och framförallt sin egen mor Julie, men han är desto bättre på siffror. När en lärare förstår att Nathan är ett mattegeni får pojken en plats i den brittiska truppen i matematikolympiaden i Taipei. Bland sina gelikar upptäcker Nathan att han inte är så udda ändå.

SKÖNLITTERATUR VUXNA

Ett år med Freja

Saira Shah
(Forum, 2014)

Ett år med Freja handlar om Anna och Tobias som väntar sitt första barn. Paret får flickan Freja, som föds med svåra hjärnskador och bara lite hopp om att överleva. Saira Shah skriver uppriktigt om oro, sömnbrist, äktenskapliga påfrestningar och de ambivalenta känslor som föräldrarna känner för sin dotter. *Ett år med Freja* handlar om hur det bästa i livet ofta kan vara det svåraste och mest komplicerade.

Barn som bråkar: Att hantera känslostarka barn i vardagen

Psykologen Bo Hejlskov Elvén och Tina Wiman, specialist inom IT-stöd för barn med särskilda behov, vill att vuxna ska justera förväntningarna på vad barn egentligen klarar av. Vi bad specialpedagogen Anne Skaarud på Forum Funktionshinder att läsa boken.

Boken handlar om:

Författarna utgår från vardagliga familjesituationer och visar hur man kan hantera konflikter med barn. De uppmanar föräldrar att sträva efter egen självkontroll, och samtidigt hjälpa barn och tonåringar att ta och behålla kontrollen över sig själva.

Aha-upplevelse:

Små barn lär sig av att lyckas. Först i tonåren är barnen tillräckligt mogna att kunna lära sig av misslyckanden. Författarna menar att det är viktigt att vänta med att ge förmaningar tills barnen har rätt mognadsnivå.

Tänkvärd mening:

"Lydnad är inte en särskild bra egenskap att ta med sig ut i vuxenlivet" (sidan 6).

Betyg:

Jättebra bok, rolig och lätt att läsa, mycket tydligt skriven och full av konkreta exempel.

Intressant fråga 1:

Att ha auktoritet – vad innebär det egentligen? Det är ett spännande begrepp.

Jag hade gärna läst mer om:

Författarna skriver att små barn lär sig av att lyckas, och inte av misslyckanden. Jag hade gärna läst lite mer om det.

Intressant fråga 2:

Vad är makt, hur får man det och vilket ansvar följer av att ha makt?

Därför skrev författarna boken:

De har båda lång erfarenhet av problemskapande beteenden hos barn med diagnos. De skrev boken för att visa att deras metoder fungerar lika bra för alla barn.

Det här gillar jag:

Det konkret vardagliga blandas med tips, metoder och forskning. Som pedagog uppskattar jag de många referenserna i slutet av boken. De ger chans till fördjupning.

Det här gillar jag inte:

Jag hittar faktiskt inget jag inte gillar. Det är en mycket bra bok.

Läs mer:

Fler lästips på habilitering.se/forum-funktionshinder

Frågor + svar

Tina Rosén
vid Forum
Funktions-
hinder ger
exempel på
frågor som
kommer till
Frågetjänsten.

**HAR DU NÅGOT
DU VILL HA SVAR PÅ?**

Ring 08-123 350 10
eller mejla till

forumfunktionshinder@sll.se

? Jag har en son som har fått diagnoser-na Aspergers syndrom och adhd. Nu misstänker jag att jag har samma diagnos. Hur får jag reda på det?

Svar: Boka en tid hos din husläkare på vårdcentralen och berätta om dina misstankar. Be om en remiss för neuropsykiatrisk utredning som husläkaren sedan remitterar till en psykiatrisk öppenvårdsmottagning. I många landsting kan du även vända dig direkt till en psykiatrisk öppenvårdsmottagning och be om att få genomgå en neuropsykiatrisk utredning.

► www.1177.se/Stockholm/Tema/Psykisk-halsa

? Min vuxna dotter har en intellektuell funktionsnedsättning. Jag tror att hon skulle behöva gymnastik samt något att göra på fritiden. Vad kan hon få för hjälp?

Svar: Din dotter kan ansöka om insatser enligt LSS (Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade). Ni kan kontakta LSS-handläggare/biståndsbedömare i er kommun för att beskriva behovet och till exempel ansöka om kontaktperson och/eller ledsagare.

En kontaktperson ska fungera som en slags vän och medmänniska. Syftet är att underlätta för personen att leva ett självständigt liv och minska social isolering. Det kan till exempel vara att ta en promenad, gå på museum eller göra något annat som din dotter tycker om.

En ledsagare ska underlätta deltagande i fritids- och kulturaktiviteter. Det kan vara att till exempel träffa vänner, delta i föreningsliv eller utöva sportaktiviteter.

Du kan även gå in på Fritidsnätet som är en webbtjänst för fritidsaktiviteter för barn, ungdomar och vuxna som behöver extra stöd i Stockholms län.

► fritidsnätet.se

? Är det bra om jag ansöker om att bli god man till min yngre bror som har en intellektuell funktionsnedsättning? Jag undrar också om jag kan få prata med någon hos er?

Svar: Det kan finnas både för- och nackdelar med att vara god man till sitt syskon. En fördel är att du vet vad din bror brukar gilla att göra och hur han oftast vill ha det. En nackdel kan vara att de svåra och byråkratiska uppgifterna kan ta för mycket plats i er syskonrelation.

Om du vill ha mer information om god man kan du läsa mer på webben, se länkarna nedan.

Habiliteringen erbjuder anhörigstöd till syskon. Du kan få prata om olika funderingar som du kan ha som syskon på till exempel ett habiliteringscenter.

► habilitering.se/funktionshindersguiden

► habilitering.se

? Var hittar man en bildekål med en rullstol på som visar att man har en rullstol i bilen?

Svar: Det finns att beställa på nätet. Ett exempel på en webbsida är:

► www.zazzle.se

? Vi har en boende som onanerar när han är bland andra personer, hur ska vi som personal göra?

Svar: Sådana situationer är bra att ta upp i er handledning. En annan sak kan vara att ni tar kontakt med habiliteringen och hör om ni kan få råd i hur ni ska kunna bemöta den personen på bästa sätt. Detta förutsätter att personen redan har kontakt med habiliteringen och har gett sitt medgivande till er.

Vi har ett bibliotek där alla är välkomna att låna böcker och filmer. I biblioteket finns en hel del böcker på temat sexualitet som kan vara till hjälp när ni ska prata med personen om till exempel onani. Det finns även böcker på lättläst svenska.

? Jag har ett barn som har fått diagnosen Aspergers syndrom och vi har fått kontakt med habiliteringen. Nu tror jag att även min man och barnets pappa har Aspergers syndrom. Min man vill inte göra en utredning. Jag har svårt att samarbeta med min man om vilka regler vi ska ha för vårt barn, till exempel att gå och lägga sig samma tid varje kväll. Jag vet inte om jag orkar bråka med honom hela tiden, vad ska jag göra?

”Vi har ett bibliotek där alla är välkomna att låna böcker och filmer.”

Svar: Jag föreslår att du pratar med habiliteringens personal om att ni föräldrar behöver hjälp att tillsammans hålla på till exempel sovtiderna för ert barn skull.

Du är alltid välkommen att ringa oss om du har fler eller nya frågor.

? Min dotter är 17 år och jag tror att hon skulle behöva prata med andra ungdomar i samma ålder som också har en intellektuell funktionsnedsättning. Hon har en hel del funderingar som hur blir man ihop med någon, när man är kär och så vidare. Har ni något bra tips?

Svar: I Habilitering & Hälsa finns en verksamhet som heter UNG samtalsgrupper. Där träffar man andra i liknande ålder och situation för att prata om till exempel livet, kärleken, kompisar, sexualitet, bostad, jobb, din funktionsnedsättning och annat.

Du kan också gå in på Fritidsnätet för att se om det finns något som skulle kunna passa din dotter. Det är en webbplats för alla som behöver extra stöd.

- fritidsnatet.se
- habilitering.se/ung-samtalsgrupper

Det kan fortfarande finnas lediga platser på läger i sommar.

FOTO: JOHNER

? Var kan jag hitta kollo eller lägerverksamhet för mitt barn med autism?

Svar: Ta kontakt med er LSS-handläggare eller biståndsbedömare i er kommun och fråga efter kollo eller läger för ert barn. På webbplatsen Funktionshindsguiden finns en lista på aktiviteter som vi känner till.

Du kan även gå in på Fritidsnätet som är en webbtjänst för fritidsaktiviteter för barn, ungdomar och vuxna i Stockholms

län. Där finns även information om kollo.

En del intresseorganisationer ordnar egna kollar och läger. Ta gärna kontakt med dem. Här hittar du olika intresseorganisationer inom funktionsnedsättningsområdet:

- habilitering.se/funktionshindsguiden
- fritidsnatet.se

koll på

Asperger

**Webbkurs
för unga som är
16-25 år och har
en diagnos inom
autismspektrumet**

ungochasperger.se

IHAB@sll.se

Vill du vara med i vår läsarpanel?

Vi behöver dig för att göra en riktigt bra tidning! Vi vill därför bjuda in dig till en läsarpanel för *Funktion i fokus*.

Vi vill veta vad du som möter människor med funktionsnedsättning i ditt arbete anser är viktigt. Vad du tycker är intressant att läsa om, vilka problem du behöver lösningar på och vad du skulle ha nytta av.

Vi vill ta hjälp av panelen i planeringen av kommande nummer och få veta vad som var bra eller dåligt i senaste numret.

Det är många olika yrkesgrupper som möter människor med funktionsnedsättning, och vi vill ha med alla yrken i vår panel. Så tveka inte att anmäla dig!

Vi skickar frågor via e-post och du svarar bara när du har tid och lust.

Välkommen att höra av dig till funktionifokus@sll.se.
Skriv Läsarpanel i ämnesraden.

Stort tack på förhand!

/Anna Bratt,
chefredaktör
Funktion i fokus

Välkommen till oss!

Habilitering & Hälsa erbjuder råd, stöd och behandling till barn och vuxna med funktionsnedsättning. Vi ger också råd och stöd till närstående och personal i patientens närmiljö.

Vi har drygt 30 mottagningar i Stockholms län. Här arbetar arbetsterapeuter, logoped, psykologer, fysioterapeuter/sjukgymnaster, socionomer och specialpedagoger. Du hittar kontaktuppgifter på habilitering.se/mottagningar

HABILITERINGSCENTER

Det finns 15 habiliteringscenter i Stockholms län.

Här tar vi emot barn och vuxna med funktionsnedsättning, till exempel intellektuell funktionsnedsättning, rörelsenedsättning, flerfunktionsnedsättning och autismspektrumdiagnos.

SPECIALISERADE MOTTAGNINGAR

Adhd-center	Dövteamet	PUFFA Rörelsestudion
Aspergercenter	Habiliteringsenheterna Djupdal och Årsta	Spädbarnsverk-samheten Tittut
Autismcenter små barn	Hjärnskadecenter	StoCKK, Stockholm
Enheten för internet-habilitering	Kris- och samtalsmottagningen	Center för Kommun-ikativt och Kognitivt stöd
Center för sinnes-stimulering Lagunen och Korallen	Postoperativa behandlingsenheten	Taltjänst
Dövblindteamet	Psykoterapimottagningen Linden	UNG

Kontakta oss!

Forum Funktionshinder är Habilitering & Hälsas informationscenter öppet för alla. Vår frågetjänst svarar på frågor om habilitering, våra mottagningar och samhällets stöd till personer med funktionsnedsättning.

E-POST: forumfunktionshinder@sll.se

TELEFON: 08-123 350 10

Öppet helgfri vardag kl 08.30-16.30

FOTO: ANNA MOLANDER

Har kunskap en halveringstid?

HAR KUNSKAPER EN halveringstid? Det är en relevant fråga efter en upptäckt i bergsslutningarna ovanför den japanska kusten där tsunamin för fem år sedan dödade tiotusentals människor och utplånade städer. Urgamla inristningar hittades i berget: "Bygg inte era hem på lägre höjd än så här".

Vi fotograferar inte längre för att minnas, utan för att berätta vad vi gör just nu. Efter att bilden spridits och gillats försvinner den snabbt. Ofta likadant med till exempel statliga utredningar och utvärderingar som först ger hopp men som sedan försvinner utan några konkreta avtryck. Efter några år en ny utredning med samma resultat. Ny kunskap måste läggas till tidigare. Om vi inte lär av historien upprepar vi den - ett steg till blir istället samma steg en gång till. Kunskap handlar också om

Peter Brusén är föreläsare, författare och tidigare enhetschef på Socialstyrelsen.

Visste du att...

Peter har skrivit boken *Handikappolitiken i praktiken* som visar hur kan man arbeta långsiktigt med en handlingsplan.

att påverka praktiskt. När staten slutat lagstifta och i stället enbart styr med vaga strategier blir resultatet ett ofrånkomligt stillastående.

NÄR REGERINGEN MEDELADE ett nytt uppdrag om behov av föräldraskapsstöd tänkte jag - nu igen!? Till skillnad från flera statliga utredningar de senaste åren, utlovas nu ett särskilt utvecklingsstöd för åren 2016/2017. Då kan ny kunskap praktiskt prövas och förhoppningsvis växa fast. På samma sätt som en gång skedde med reformen med "personliga ombud" för personer med psykisk ohälsa. Små lokala försöksverksamheter växte kring särskilt stöd och samordning. Idag finns verksamheter i 85 procent av landets kommuner och med nära samverkan med brukarorganisationerna.

VI TALAR OFTA om lärande organisationer, men är alla alltid beredda att ta hand om ny kunskap? Våra välfärdssystem är närmast dysfunktionella i relation till kravet på ett samlat arbete med människor med flera problem. Motståndet är ofta stort, speciellt när en förändring kräver nya strukturer, preventivt tänkande, samverkan och lagstiftning. Vilket också gäller för planering och byggnation vid jordbävningshotade kuster.

Peter Brusén

Vill du ha tips på **bra material** om sex, hälsa och relationer?

UMO.se är ungdomsmottagningen på nätet. Sajten har massor av texter, bilder, filmer, frågor och svar för alla mellan 13 och 25 år. På UMO.se ska alla unga kunna förstå och känna igen sig i innehållet. Välkommen in och se om det finns något som du kan använda i ditt arbete. Tipsa gärna om UMO.se när du träffar unga!

Tips från unga med adhd och asperger

Funka olika

Sextips vid fysiska funktionsnedsättningar

Adhd

Tourettes syndrom

Sex första gången

Pussar, kyssar och hångel

Illa behandlad på nätet - det här kan du göra!

Tips för bättre självkänsla

Kroppen

Skydd mot graviditet

Aspergers syndrom

UMO

Dilemmat

En av dina patienter, en 28-årig kvinna med lindring intellektuell funktionsnedsättning, berättar för dig att hon tänker skaffa barn. Hon är singel. Hur tänker du då?

Kuratorn

”Det finns många bottnar i hennes önskan”

Eva Dunbäck

Sollentuna Habiliteringscenter

Det viktigaste är att jag lyssnar och tar hennes önskan på allvar. Hur ser hennes drömmar om framtiden ut? Varför vill hon ha barn?

Det finns många bottnar i hennes önskan: att det anses ”normalt” att få barn, eller att det är bevis på att man är vuxen.

Man blir också sedd och inkluderad i samhället i egenskap av mamma; man får en uppgift i livet.

Hur tänker hon kring att ha ett barn? Vad är det som är roligt och vad kan bli svårt?

Jag tar upp vardagsituationer hos en barnfamilj, och inkluderar hennes funktionsnedsättning. Vad kan bli utmanande och vilket stöd behöver hon?

Många kvinnor med diagnosen kan bli utomordentliga föräldrar, men de behöver alltid stöd i sin föräldraroll.

”Det är inte lätt för någon att vara ensamstående förälder”

Maria Hagström Wahlberg

Psykoterapimottagningen Linden

Barn är en viktig existentiell fråga för unga kvinnor. De livsfrågor patienten väljer att tala om med mig behöver få tid att vridas och vändas på. Ofta är hon själv ambivalent och då kan jag ställa frågor som: Vad ser hon framför sig som är härligt och fint med att bli mamma? När kan det bli svårt? Vem kan stötta henne i föräldrarollen?

En kvinna med lindrig intellektuell funktionsnedsättning kan vara väl förberedd och skapa fin anknytning till sitt barn. Men det är inte lätt för någon att vara ensamstående förälder och om jag ser svårigheter kan jag erbjuda mig att undersöka var man kan få rådgivning och stöd.

Psykologen

Etikprofessorn

”Kvinnan ska bemötas med empatisk lyhördhet”

Erik Blennberger

Professor vid Ersta Sköndal högskola

Frågan är om man bör uppmuntra, avråda, be kvinnan vänta eller förhålla sig helt neutral? Det beror på: Hur ser kvinnans sociala nätverk ut? Vilka intressen har hon? Vilken relation har hon till sina föräldrar och syskon? Hur har hon tänkt sig att hitta en man att få barn med? Vilken relation ska han ha till barnet? Har hon erfarenhet av att ta hand om eller vara med små barn? Är hon medveten om att hon får stödresurser, men också extra insyn från samhällets sida i fråga om hennes förmåga att ge barnet omsorg och stimulans?

Frågan är inte bara vad som bör sägas och utan också hur kvinnan bemöts. Men det är ingen diskussionsfråga. Kvinnan ska bemötas med respekt, empatisk lyhördhet, tydlighet och vänlighet.